

ग्रीष्म २००३

विहंग

पक्षीनिरीक्षको वर्येनो सेतु

कामिया कोशीनो माणो, वीजणीना तार उपर (जुओ निरीक्ष नोध धानुं १०)

परामर्शक : लालसिंह राओल

संपादक : डो. अकुल त्रिवेदी

થોડીઠ પ્રહીર્ણ વાતો

લાલસિંહ રાઓલ

“હિંગોળગઢમાં બપૈયો હમેશથી છે”, એ શિર્ષક નીચે ગયા અંકના પૃ.૨૨ ઉપર શ્રી ઉદય વોરાનો પત્ર છે. શ્રી લવકુમાર ખાયર હિંગોળગઢમાં જ ઊછર્યા છે, એમ કહી શકાય. આથી ત્યાંનાં પંખીઓનો તેમને ઘનિષ્ઠ અનુભવ હોય તે દેખીતું છે. તેઓ લખે છે કે, “પહેલાના સમયમાં બપૈયો ક્યારેય સાંભળવા મળતો નહીં.” તેનો અર્થ શું, તે સમજી લેવું જરૂરી છે.

સલીમ અલીની 'The Book of Indian Birds' પહેલા 'ઈલસ્ટ્રેટેડ વીક્લી'માં હમા વાર છપાતી. પુસ્તક સ્વરૂપે તે ૧૯૪૧ના ઓગસ્ટ માસમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. સ્વ. શ્રી શિવરાજકુમાર અને લવકુમાર તે પહેલાંથી પક્ષીઓમાં રસ લેતા થએલા, આથી 'વીક્લી'માં આવતી લેખમાળા તેઓ બન્ને રસથી વાંચતા. આમ તેઓએ ૮-૧૦ વરસની ઉંમરથી પક્ષીનિરીક્ષણ શરૂ કરેલું.

શ્રી લવકુમાર ખાયરના આગ્રહ અને માર્ગદર્શનથી અમે થોડા મિત્રોએ ૧૯૭૫થી હિંગોળગઢમાં પ્રકૃતિ પરિચય શિબિરો શરૂ કર્યાં. ૧૯૭૯ સિવાય આજ દિન સુધી, દર ચોમાસે તે થતા રહ્યા છે. સને ૧૯૭૫, '૭૬, '૭૭, '૭૮નાં વરસોમાં અમને બપૈયો, ત્યાં સાંભળવા કે જોવા મળેલ નહીં. ૧૯૭૯માં મોરબીનો મચ્છુ બંધ તૂટવાથી થએલ હોનારતને હિસાબે અમારે હિંગોળગઢ શિબિર રદ કરવો પડેલો. ફરી ૧૯૮૦માં ચાલુ કર્યો. કદાચ ૧૯૮૦માં અમને પહેલી વાર ત્યાં બપૈયો સંભળાયો. બીજા વરસે તેની ત્રણ જોડી ત્યાં મને જોવા મળી. શ્રી લવકુમાર ખાયરે જણાવેલ “પહેલાનાં વરસો” એટલે શું, તે હવે સમજાશે.

શ્રી લવકુમાર ખાયર પોતાના '૬૦-૬૨ વરસનાં પક્ષી

નિરીક્ષણોના અનુભવ 'વિહંગાવલોકન'માં નિયમિત લખતા રહે છે. તે જ પ્રમાણે, તેમના જેવા જ આપણા બીજા વરિષ્ઠ પક્ષીવિદ્ શ્રી હિંમતસિંહજી પણ પોતાના અનુભવો 'વિહંગ'માં આપ્યા કરે છે. પક્ષીનિરીક્ષણમાં પા પા પગલી માંડનારાઓ પોતે જોયેલ પંખીઓની યાદી લાંબી થતી રહે તે માટે બહુ આતુર હોય છે. આમાંના મોટા ભાગના, આપણાં ચકલી, કાગડા, કબૂતર, કાબર જેવાં સામાન્ય પંખીઓ પ્રત્યે દુર્લભ કરતા હોય છે. પણ આવા સામાન્ય પંખીઓની જીવનચર્યા વિશે આપણે હજી ઘણું બધું જાણવા-જોવાનું બાકી છે. વરસો પહેલા સ્વ.સલીમ અલીની એક નોંધ 'Newsletter for Birdwatchers'માં પ્રસિદ્ધ થએલી. આપણી ચિરપરિચિત ચકલી બાબતમાં વધારે નિરીક્ષણ અન્વેષણ કરવા માટેના પંદરેક મુદ્દા તેમાં આપેલા ! હવે જો ચકલી (Common House Sparrow)ની બાબતમાં આ પરિસ્થિતિ હોય તો બીજા પંખીઓની ક્યાં વાત કરવી? શ્રી હિંમતસિંહજીએ ગયા અંકમાં આ બાબત તરફ આપણા સૌનું ધ્યાન દોર્યું છે, તે ભૂલવા જેવું નથી.

આપણા પોપટ અને કબૂતરને હું સંપૂર્ણ શાકાહારી પંખીઓ માનતો. સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીએ એક વાર કહેલું કે, "I have seen pigeons eating termites", તે મને યાદ છે. શ્રી હિંમતસિંહજીએ પણ ગયા અંકમાં આ બાબતનું પોતાનું નિરીક્ષણ આપ્યું છે. આમ સંપૂર્ણ શાકાહારી પંખીઓમાં હવે ફક્ત આપણા પોપટ રહે છે.

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ, 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

સાભાર રવીંહાર

૧૦૦૦-૦૦ રાજુભાઈ દેસાઈ, નવસારી	૧૦૦-૦૦ ડૉ. એસ. કે. મહેતા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ સુરેશ નાકરાણી, કુંકાવાવ
૧૦૦૦-૦૦ પ્રશાંત મહેતા, વાપી	૧૦૦-૦૦ આશિષ શુક્લ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ ડૉ. અમિત ઠક્કર, મહુવા
૫૦૦-૦૦ અશોકભાઈ પટેલ, નવસારી	૧૦૦-૦૦ ભરત મૈત્રેય, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ જયપાલસિંહ જાડેજા, જામનગર
૫૦૦-૦૦ રાજેશ શાહ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ દુષ્યંતસિંહ ઝાલા, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ અજીત ભટ્ટ, ધારી
૫૦૦-૦૦ રમેશભાઈ દવે, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ ગ્રંથાલય, પારેખ કોલેજ, મહુવા	૧૦૦-૦૦ શાંતિલાલ વરૂ, ભુજ
૫૦૧-૦૦ વક્ષેશ છાયા, ચિકાગો, યુ. એસ. એ.,	૧૦૦-૦૦ એન. એન. દવે, કેશોદ	૧૦૦-૦૦ કે. ડી. ચૌહાણ, ભુજ
૩૦૦-૦૦ ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય, આણંદ	૧૦૦-૦૦ સ્નેહલ પટેલ, આણંદ	૧૦૦-૦૦ અચિન મોમલ, ભુજ
૨૫૦-૦૦ જે. એસ. સોલંકી, ભુજ	૧૦૦-૦૦ ગૌરવ પંડ્યા, જામનગર	૧૦૦-૦૦ આઈ. આઈ. દરવાડિયા, ભુજ
૨૫૦-૦૦ યોગેન્દ્ર શાહ, સુરેન્દ્રનગર	૧૦૦-૦૦ જગદીશભાઈ મોરઝરિયા, આણંદ	૧૦૦-૦૦ એમ. બી. ખત્રી, ભુજ
૨૫૦-૦૦ ડૉ. એમ. વી. વચ્છરાજાની, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ ડૉ. ડી. એન. રાંક, આણંદ	૧૦૦-૦૦ સુબોધ હાથી, ભુજ
૨૦૦-૦૦ ડૉ. નિયતી મણિયાર, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ વિશાલ સુથાર, આણંદ	૧૦૦-૦૦ ત્રિલોચન છાયા, ભુજ
૨૦૦-૦૦ એમ. આર. ગોરાતેલા, ગાંધીનગર	૧૦૦-૦૦ ડૉ. જય પટેલ, ધર્મજ	૧૦૦-૦૦ ડૉ. એસ. સી. વશિષ્ઠ, આણંદ
૧૦૦-૦૦ ડૉ. રાજલ ઠાકર, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ સતીશ મિસ્ત્રી, આણંદ	૧૦૦-૦૦ શ્રી વેણીલાલ કલ્યાણી વિદ્યાલય, જસદણ
૧૦૦-૦૦ વિપીનભાઈ વેઘ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ દિગંબર ગાડગીલ, નાસિક	૧૦૦-૦૦ કાર્તિક શાસ્ત્રી, અમદાવાદ
૧૦૦-૦૦ ઈન્દ્ર ગઢવી, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ દીપક ગજજર, રાજકોટ	૧૦૦-૦૦ ગોવિંદભાઈ વેકરિયા, કેશોદ
૧૦૦-૦૦ ડૉ. બિપીનભાઈ પટેલ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ ભરત પટેલ, મુ. વાવ, જિ. સુરત	૫૦-૦૦ શ્યામજીભાઈ જમોડ, ભાવનગર

સૂચિ

થોડીઠ પ્રહીર્ણ વાતો	૨
વિહંગવલોઠન	૪
ઠિન્નીઠલ ઠાંઠ	
- આઠ-૨ની માળા - સૂઠિ	૮
- કાળાકોશીનો માળો, વીજળીના તાર ઉપર	૧૦
- પક્ષીઓની અસામાન્ય ચાંચ	૧૦
- મત્સ્યભોઠ્ઠ બતક, વડોઠરા પાસે	૧૫
ઠાંઠ પઠ જાપતો	૨૩
ઠાઠઠ વોઠ	૨૪

પઠઠોતુ

પક્ષીનિરિક્ષણ શિબિર-પોરબંઠર ૨૫

આવઠલ

કાળાકોશીનો માળો,
વીજળીના તાર ઉપર

તસવીર : ભૂપણ પંઠ્યા, રાજકોટ

વિહંગ

વર્ષ-ક સળંગ અંક ૧૮ ગ્રીષ્મ ૨૦૦૩

પરામર્શક સંપાઠક

લાલસિંઠ રાઠોલ ડો. બકુલ ત્રિવેઠી

સંપાઠક મંઠળ

પી.એસ.ઠક્કર, ડો.આર.બી.બલર, કે.ડી.વૈષ્ણવ

પઠવ્યવહાર

૧૮/૪૧૪, સત્યાગ્રહ ઠાવણી, સેટેલાઈટ રોઠ,

અમઠવાઠ-૩૮૦૦૧૫

E mail : vihangujarat@yahoo.co.in

સ્વૈચ્છિક લવાજમ : વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦-૦૦

(શુભેચ્છણ ફાળો આવકાર્થ-

'વિહંગ' ના નામે ચેક / ઠ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી.)

પ્રકાશક : લાલસિંઠ રાઠોલ, સી-૨, હરિઓમ

એપાર્ટમેન્ટ, ઠાઈમ્સ ઠોક ઠન્ડીયા પ્રેસ રોઠ,

ઠવરાજ પાર્ક, અમઠવાઠ-૩૮૦૦૫૧.

મુઠ્રક : ડો. બકુલ ત્રિવેઠી, મુઠ્રણસ્થાન : 'શારઠ

પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્ષ, ગુરુકુળ ઠાવર સામે,

અમઠવાઠ-૩૮૦૦૫૨.

સંપાઠીય

“નળસરોવરમાં પાણી નથી.” આ વખતે ચર્યાનો આ એક અગ્રિમ મુઠ્ઠો બની રલ્લો. જુઠી

જુઠી ચર્યાસભાઓમાં સૌ આ અંગે પોતાનો અભિપ્રાય આપી રલ્લા હતા.

સામાન્ય રીતે નળસરોવર લગભગ ઠર વર્ષે જૂન મહિના સુધીમાં સુકાઈ જતું હોય ઠે. આ તેની આગવી ખાસિયત ઠે. ઠુષ્કાળનાં વર્ષોમાં તેનું વહેલું સુકાઈ જવું, એ પણ અસાધારણ ઘટના નથી. ૮૦ના ઠાયકામાં જ્યારે ત્રણ વર્ષ સતત ઠુષ્કાળ રલ્લો હતો, ત્યારે પણ નળસરોવર આ રીતે જ સુકાઈ ગયું હતું.

ઠરેક જળપ્લાવિત ક્ષેત્રની પોતાની વિશિષ્ટ પ્રકૃતિ હોય ઠે. આ વિશિષ્ટતા સઠીઓથી સચવાયેલી હોય ઠે, કોઈ એક કુઠરતી ઠાંચામાં વિકસેલી હોય ઠે. આ ઠરમિયાન સજીવ સૃષ્ટિ સાથે તેનું તાઠાત્મ્ય સધાયેલું હોય ઠે. તે જળપ્લાવિત ક્ષેત્રની લાક્ષણિકતાઓને સાનુકૂળ થઈને જૈવિક સૃષ્ટિએ ત્યાં પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું હોય ઠે. આમ ઠરેક કુઠરતી જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર એ પ્રકૃતિનું અનોખું સર્જન ઠે. આપણી ફરજ એ જોવાની ઠે કે, તેનું વૈશિષ્ટ્ય જળવાઈ રલ્લે. આપણા બધા પ્રયત્નો તેના રક્ષણ માટે હોવા જોઈએ. શું તેના જળઝાવ વિસ્તાર (catchment area) માં કોઈ અવરોધ તો નથી ને? શું તેમાં એકત્ર થતું પાણી ક્યાંય પ્રઠૂષિત તો થતું નથી ને? ત્યાંનું પાણી વપરાશ માટે અધિક માત્રામાં નથી લેવાતું ને? ગેરકાયઠેસર રીતે માછીમારીની કે શિકારની પ્રવૃત્તિ તો નથી થતી ને?

જળપ્લાવિત ક્ષેત્ર કે તેના ઉપર નિર્ભર સજીવ સૃષ્ટિને લગતા પ્રશ્નો માટે મહઠ્ઠ અંશે આપણી વધતી જતી વસ્તી તથા તેની સાથે સંકળાયેલી સામાજિક તથા આર્થિક સમસ્યાઓ જવાબઠાર ઠે. જળપ્લાવિત ક્ષેત્રના અસ્તિત્વ માટે જે કુઠરતી પરિબળો કામ કરે ઠે, તેને આપણે સમજવા જોઈએ, સ્વીકારવા જોઈએ. નૈસર્ગિક પ્રશ્નોને ઉકેલવા પ્રકૃતિ પોતાની રીતે જ સક્ષમ હોય ઠે, આપણી ઠખલગીરીમાં જોખમ રહેલું હોય ઠે. હવે એક એવો શિરસ્તો થઈ ગયો ઠે, ખાસ કરીને પ્રસાર માધ્યમોને લીધે કે, કોઈ પણ ઘટનાનું સનસનાટીભર્યું નિરૂપણ કરવું. પર્યાવરણને લગતા મુઠ્ઠાઓ - સવાલોને વૈજ્ઞાનિક ઠઠિકોણથી સમજીને પછી જ તેના વિષે કોઈ અભિપ્રાય બંધાવો જોઈએ. આપણે સૌએ પણ જવાબઠાર નાગારિક તરીકે, પર્યાવરણીય મુઠ્ઠાઓને ‘ઠાપે યઠાવતાં’ પહેલા તેના અંગે પૂરી જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

થોળના પ્રશ્નો કૃત્રિમ છે અને તેને માટે ખરેખર કોઈ તાત્કાલિક નિવારણની જરૂર છે. સામાન્ય રીતે, સિંચાઈ માટે બનાવેલા આ તળાવમાંથી, વધુ પડતું પાણી સિંચાઈ માટે ઉપયોગમાં લઈ લેવાનો પ્રશ્ન રહેતો હતો. આ વર્ષે નર્મદાનું પાણી તેમાં ઠલવાતાં તે છલકાઈ ગયું છે. જેમ પાણીની ગેરહાજરી પક્ષીઓ માટે વિષમ પરિસ્થિતિ સર્જે તેમ વધુ પડતું પાણી પણ કરી શકે - તેનો આ તાદૃશ દાખલો. કોઈ અગમ્ય રાજકીય કારણોસર સિંચાઈ વિભાગ, તળાવની પાણીની સપાટી કોઈ પણ હિસાબે ઓછી કરવા તૈયાર નથી. એક અભયારણ્યની આ દુર્દશા! 'અભયારણ્ય'નો દરજ્જો પણ કોઈ વિસ્તારને અભયદાન નથી આપી શકતો!

છેલ્લા ત્રણ માસમાં બે સુંદર પર્યાવરણલક્ષી કાર્યક્રમોમાં હાજર રહેવાની તક મળી. તા. ૪-૧-૦૩ના રોજ થોળ નજીકના મુકામે એક મંદિરના પ્રાંગણમાં એ.સી.એફ. શ્રી શ્વેતાંક પંડિત દ્વારા સ્થાનિક પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો માટે એક શિબિરનું આયોજન થયું હતું. તેમાં તેઓએ શિક્ષક ભાઈબહેનોને થોળ અભયારણ્ય અંગે પ્રાથમિક માહિતી પૂરી પાડી અને તેની અગત્યતા સમજાવી. બપોર પછી તેઓને તળાવ કાંઠે જઈને પક્ષી-દર્શન કરાવ્યું. આ પ્રયોગ મને ખૂબ ઉપયોગી

લાગ્યો. નવી પેઢીને તૈયાર કરવાની જવાબદારી જેમના શિરે છે તેવા શિક્ષકોમાં, પર્યાવરણ-સંરક્ષણ અંગે જાગૃતિ કેળવાય તો નવી પેઢી સુધી પ્રાકૃતિક સંપત્તિની સુરક્ષાનો જે સંદેશો આપણે પહોંચાડવાનો છે, તે સહેલાઈથી પહોંચાડી શકાય. વળી, અભયારણ્યની આસપાસના વિસ્તારોમાં રહેતાં બાળકોમાં એ સંરક્ષિત વિસ્તારના મહત્ત્વ અંગે સમજણ કેળવાય તો તેને લાંબા અરસાનું રોકાણ ગણી શકાય.

બીજી તરફ, તા. ૧૧-૧-૦૩ના રોજ ડી.સી.એફ. શ્રી ઉદય વોરાએ મોડાસા ખાતે, 'ફોરેસ્ટ ગાર્ડ' માટે એક કાર્યશાળાનું આયોજન કર્યું હતું, જેમાં તેઓએ પક્ષીઓની ઓળખ, વન્ય પશુઓનાં પગલાંની ઓળખ વગેરે અંગે માહિતી આપી હતી. તેઓએ ખૂબ મહેનતથી આ માટે શૈક્ષણિક સામગ્રી તૈયાર કરી હતી. જેઓ જંગલના પ્રાથમિક રખેવાળ છે, તેઓમાં સજીવસૃષ્ટિ અંગે રસ જાગૃત થાય, તે અંગે તેમની જાણકારી વધે તો તેમની કાર્યદક્ષતા પણ વધે.

ઋતુઓની અનિયમિતતાની જેમ 'વિહંગ'ના પ્રકાશનમાં પણ થોડી અનિયમિતતા આવી છે. દરગુજર કરશો! આવતા અંકોમાં અમે એ ગાળો પાછો મેળવી લઈશું.

વિહંગાવલોકન

લવકુમાર ખાયર

(અનુ: ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી)

કોઈ વિશિષ્ટ શોખ પાછળ ગાળેલ સમયને લીધે વ્યક્તિને અદકેરો મોભો મળતો હોય એવું દેખાય છે. 'બોમ્બે નેચરલ હીસ્ટરી સોસાયટી' સો વરસથી વધારે જૂની સંસ્થા છે. તેના જે આજીવન સભ્યો પચાસ વરસથી ચાલુ હોય તેમને સન્માનવાનું તેણે નક્કી કર્યું. ગયા વરસે આવા ફક્ત ૧૪ સભ્યો હતા! હિંમતસિંહજી અને હું, એમ અમે બંને આવા હયાત તથા સક્રિય સભ્યો છીએ, તે જાણી પ્રસન્ન થઈ જવાયું. સભ્યોને લખાતા પોતાના માસિક પત્રમાં સોસાયટીના માનદ મંત્રી શ્રી જે.સી.ડેનિયલે અમારા બંનેનો ગુજરાતના આખરી પક્ષીવિજ્ઞાનીઓ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો

છે. હસતાં હસતાં ડેનિયલની વાતમાં સુધારો સૂચવતાં મેં કહ્યું કે, "જો અમે બંને તે જમાતના અવશેષો હોઈએ તો અમે ઉપહાસ અને ઠપકાને પાત્ર ગણાવા જોઈએ." ખરેખર તો ગુજરાતમાં એક લશ્કર જેટલા સારા પક્ષીનિરીક્ષકો છે, એવું કહીને મેં ઉમેર્યું કે, "આમાંથી ઘણા પ્રતિભાવાન પક્ષીવિજ્ઞાનીઓ નીવડે તેવા છે." આજે તો સોસાયટીમાં અમે બંને ગુજરાતના અગ્રિમ પ્રતિનિધિ લેખાઈએ છીએ. પોતાની વિશ્વનીયતા ટકી રહે તે અંગે ખૂબ સાવધાન રહેવાનું યુવા પેઢીને આથી હું કહ્યા કરું છું.

હિંમતભાઈએ 'વિહંગ'ના ૨૦૦૨ના શરદ અંકમાં છેલ્લે પાને મારી આ ચેતવણીને પડઘો પાડ્યો છે, તે જોઈ હું ખુશી થાઉં છું. તે જ અંકના સંપાદકીય લેખમાં શ્રી બકુલભાઈએ પણ એવી જ લાગણી વ્યક્ત કરી છે. આગળના અંકો ઉપર નજર ફેરવી જવાનો બધા મિત્રોને હું આગ્રહ કરું છું. આ બાબતને હળવાશથી લેવા સામે હું ચેતવણી આપતો રહું છું, તેની યોગ્યતા તેથી તેમને સમજાશે. ગુજરાતના આપણા બધાની સંપૂર્ણ વિશ્વસનીયતા જળવાઈ રહે, એ આપણી અગ્રિમ ચિંતા હોવી જોઈએ. આપણા પોતાના માટે તેમજ આ પ્રદેશનાં પંખીઓ માટે આટલું જરૂરી છે. મોટામાં મોટા પક્ષીસમૃદ્ધ વિસ્તારોમાંના એક તરીકે ગુજરાતની ગણના થાય છે, એટલું હંમેશાં યાદ રાખજો.

પક્ષીનિરીક્ષકોને પંખીઓ પ્રત્યે લાગણી છે. આપણી જમાત બળવાન બને અને અધિકતમ લોકો પંખીઓના યોગક્ષેમની આપણી લાગણીઓને કાર્યાન્વિત કરવામાં સહભાગી બને, એવું કરવાની આપણી નૈતિક જવાબદારી છે. ગણતંત્રમાં અને તેમાં 'નરમ રાજ્ય' તરીકે વ્યવહાર કરતા રાજ્યમાં રાજકર્તાઓ ઉપર જનમત એ પ્રબળ લગામ છે. ગુજરાતમાં વિશાળ બહુમતી આપણી તરફેણમાં છે. આ જ બાબતને લીધે આપણો પ્રદેશ અનન્ય રહ્યો છે. ગુજરાતના સૌથી ગીચ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં મોર અને સારસ હજી આજે પણ ધ્યાન ખેંચાય એટલાં ટકી રહ્યાં છે. ગુજરાતનાં જળાશયોમાં દેખાતાં મોટાં અને નાનાં હંજ (Flamingo) કચ્છનાં બંને રણોમાં વિશાળ માળા વસાહતો કરી શકે છે. આ બાબતો બહુ સૂચક છે. આ પક્ષીઓ તેમજ ખડમોર (Likh), ગુજરાતનો અમૂલ્ય ખજાનો છે, એ બાબતે મતભેદોને અવકાશ નથી. જીવમાત્રને પવિત્ર ગણવાની આપણી પુરાતન અને સુસંસ્કૃત પરંપરા સામે કોઈ શંકા ઉઠાવી શકે તેમ છે ? દુનિયાભરમાં કદાચ ભુતાન અને બૌદ્ધધર્મી લડાખ સિવાય એવો પ્રદેશ તો બતાવો કે જ્યાં પ્રબળ લોકલાગણીને લીધે વન્યજીવો નિરાંતે હરીફરી શકતા હોય? ગુજરાત, રાજસ્થાન અને હરિયાણા પણ આ હરોળમાં આવે. સક્રિય પક્ષીનિરીક્ષકો ધારે તો આખા ગુજરાતને એક ધબકતું અભયારણ્ય બનાવી શકે. વિધિવત્ જાહેર કરાએલ અભયારણ્યો સંવેદનશીલ સંચાલનના નમૂના બનવા જોઈએ.

પોતાની દેખભાળ માટે સો પાએલ ખાસ ખાસ વિસ્તારના સંચાલન માટે વન્યજીવ વિભાગ ભલે સજીવજીને તૈયાર થાય, પણ બાકીના બધા પ્રદેશની કાળજી આપણે રાખવી જોઈએ. આપણો અડોશપડોશ પંખીઓને આકર્ષે તેવો બને તે માટે આપણે શક્ય તેટલા આગળ આવવું જોઈએ. જો ફળિયું હોય તો તેમાં અથવા રવેશમાં દરેકે પંખીઓ માટે દાણાપાણી મૂકવાં જોઈએ. તિરાડો અને બખોલોમાં માળો કરનારાં ઘણાં બધાં પંખીઓને આકર્ષવા માટે આપણે બધા માળાપેટીઓ મૂકી શકીએ. સૌથી અગત્યની વાત તો એ છે કે, છોડ, વેલા અને વૃક્ષોની યોગ્ય જાતો આપણા ફળિયા તેમજ રસ્તાની બંને બાજુએ વવાય તેની ચીવટ આપણે લેવી જોઈએ.

આ બધું તમે કરો એટલું જ નહીં પણ તમારી આસપાસ થઈ રહેલા ફેરફારોને ટપકાવી લેજો અને બીજા મિત્રો સાથે અનુભવોની આપણે કરજો. આમ જોરદાર પ્રજામત ઊભો કરીને કાયદાનો અમલ કરનાર વ્યવસ્થાતંત્રના બાવડામાં આપણે બળ સીંચી શકીએ. સાથે સાથે અનેકો સાથે સંપર્ક વધારતા જઈએ. ખૂણે ખાંચરે પહોંચી ગએલા ટેલિફોનથી આવું સહેલાઈથી થાય. દા.ત. કાસમ સમાએ બે ચાર અનુભવી પક્ષીનિરીક્ષકોને અથવા નળસરોવર અભયારણ્યના અધિકારીને શ્વેતપૂંજ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing)નું પ્રજનન જોવા આવવા ટેલિફોનથી જણાવ્યું હોત તો પક્ષીવિજ્ઞાનમાં 'રેકોર્ડ' ગણાય તેવા એ બનાવની આપણે પુષ્ટિ કરી હોત. આપણા કેટલાય પંખી - તસવીરકારો તે અસાધારણ બનાવને, સૌ કોઈ માટે, કચકડામાં મઢી શક્યા હોત. કમનસીબે આવી પુષ્ટિના અભાવે કાસમ સમાના 'રેકોર્ડ' સામે મોટો પ્રશ્નાર્થ મૂકવો પડશે. તેમણે વનવિભાગના કર્મચારીઓનો સંપર્ક કેમ ન કર્યો ? (તેમણે વનવિભાગના અધિકારીનો સંપર્ક કર્યો હતો અને તેની તસવીર શ્રી દેશળ પગીએ લીધી છે, તેવું મારી જાણમાં છે. - સં.)

શ્રેય આપવાની બાબતને અધિકારીઓ જ્યારે હળવાશથી લે છે ત્યારે વ્યવસાયિકો અને શોખીનોનો એકબીજા સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ સ્થપાતો નથી. કાસમ સમાના હેવાલને ટિપ્પણી વિના છાપીને 'વિહંગ' ટીકા નોતરી લીધી છે. ઘણા લોકો કાસમને માનની નજરે જુએ છે, એ મારા ખ્યાલમાં છે. કાસમના ઉત્સાહ અને શક્તિની મારા ઉપર

પણ છાપ પડી છે. અગાઉના લેખકોના નિરીક્ષણમાં ભૂલ હોય જ નહીં એવું કહેવાનો આનો અર્થ નથી, પણ તેમનાથી જુદા પડતાં બધાં નિરીક્ષણોને સ્વીકારી લઈએ તો અવ્યવસ્થા ઊભી થાય. દા.ત. મોટો રાજાલાલ (Scarlet Minivet) કચ્છમાં નક્કી દેખાણો. એવી જ રીતે મેં જલદીથી કરેલ એક ઓળખ પરથી દિલ્હીની પક્ષીયાદીમાં રાખોડી અબાબીલ લટોરા (Ashy Swallow Shrike) નો ઉમેરો થયેલો ! Mianert Shaganની મોટી છેતરપીંડીને લીધે જંગલ ચીબરી (Forest Owlet) નો ઉમેરો ગુજરાતની પક્ષીયાદીમાં થયેલો. આપણો કોઈ યુવા પક્ષીનિરીક્ષક તે ચીબરીને જોઈ પાડે, તે મને જરૂર ગમે. રાજપીપળા કે ડાંગનાં ડુંગરાળ વનોમાં જંગલ ચીબરી હોવાનું અસંભવિત નથી. વિક્રમ સ્થાપવા કે મોટા જાણકાર (expert) ગણાવા માટે નહીં પણ પંખીઓના નિરીક્ષણમાંથી મળતાં આનંદ માટે તે કરો. મારા બધા યુવાન મિત્રોને આ વાત ભારપૂર્વક જણાવવાનું મને ગમશે. સામાન્ય પક્ષીઓ સાથે વધારે નાતો કેળવશો તો અચાનક આવી ચઢેલા અસામાન્ય પંખીને ગોતી પાડવાની આશ્ચર્યજનક આવડત તમારામાં વિકસશે. અસામાન્ય

પંખીઓ શોધતા રહેશો તો આસપાસનાં પંખીઓ સાથે તમારો નાતો કેળવાશે નહીં. પરિણામે હિંમતસિંહજીએ નિર્દેશલ કક્ષામાં તમે આવી જશો. આ લખાણ પૂરું કરતાં પહેલાં નીચેની બાબત જણાવવી યોગ્ય ગણાશે.

કચ્છના અબડાસા તાલુકામાં નાનો શક્કરખોરો (Small Sunbird) અને ટપકીલો હોલો (Spotted Dove) જોવાનું સરકારશ્રીને મોકલેલ એક સરકારી હેવાલમાં જણાવ્યું છે ! મધ્ય અને ઉત્તર ગુજરાતમાં નર્મદાનાં નીર વહેતા થશે ત્યારે ઘણા બધા ફેરફાર થશે. આ ફેરફારોનું મૂલ્યાંકન કરવામાં અત્યારે ઉપલબ્ધ પુસ્તકો આધારભૂત પાયો બનશે. ડાંગમાં શિયાળો ગાળવા કાશ્મીરી ચટકી માખીમાર (Kashmiri Redbreasted Flycatcher) આવતો હોવાની મને શંકા છે. આપણાં યુવા મિત્રોમાંથી જે કોઈ આની પુષ્ટી કરશે તેને મારા શુભાશિષ સાથે સુવાંગ યશ મળશે.

૧૪, જયંત સોસાયટી, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૪

નિરીક્ષણ ગોંધ

અમદાવાદમાં ચિલોત્રો !

તા. ૨૬-૮-૦૨ના રોજ સાંજે ૭-૩૦ વાગ્યે એ.ઈ.સી., નારણપુરા પાસે માર્ક ઓટો કાર્નેટીક - શો- રૂમ પાસે એક નર ચિલોત્રો (Grey Hornbill) ઈજામ્સ્ટ હાલતમાં મળી આવેલો. 'એનીમલ હેલ્પલાઈન' ખાતે ફોન આવતા, શ્રી રાહુલભાઈ સાયગલ તે પક્ષીને લઈ આવ્યા હતા. તેઓએ એક દિવસ સારવાર કર્યા બાદ, તેને ત્યાં રાખ્યો હતો. પછી તેમણે તે પક્ષીને કાંકરિયા 'ઝુ' ખાતે સુપ્રત કરી દીધું હતું. 'ઝુ' ખાતે એક માદા ચિલોત્રો હતો. આ ચિલોત્રો ક્યાંથી આવ્યો ? તે અંગે કશી જ ખબર પડતી નથી.

કાર્તિક શાસ્ત્રી

અશોકવાડી, પંચવટી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

Sighting of Common Grey Hornbill !

In Sundervan, Ahmedabad, Grey Hornbill was sighted during the 3rd week of August, 2002. It was later seen again in Sundervan by Kandarp Kathju.

On passing on this information to Shri Lavkumar Khachar and Shri Lalsinhji Raol they were delighted and sad at the same time. The bird could also be an escape from captivity.

Rajendrasinh Jadeja

Sundervan, Satellite Road, Ahmedabad 380 015

કુંજનું આગમન

તા. ૧૭-૯-૨૦૦૨ના રોજ સાંજે ૪-૩૦ થી ૫-૦૦ દરમિયાન તથા ૧૮-૯-૨૦૦૨ના રોજ સવારે ૭-૦૦ થી ૭-૩૦ દરમિયાન ભાવનગર - ધોલેરા રોડ ઉપર, ભાવનગરથી ૨૦ થી ૨૫ કિ.મી.ના અંતર સુધીમાં રસ્તાની બંને તરફ દૂર સુધી કુંજ પથરાયેલી જોઈ. કુંજનાં ટોળાં છૂટાંછવાયાં પથરાયેલાં હતાં તથા ટોળાંમાં કુંજની સંખ્યા જુદી જુદી હતી. કુલ સંખ્યા હજારોમાં હશે, પરંતુ અંદાજ માંડવો મુશ્કેલ છે. દર વર્ષે, સાપ્ટેમ્બરનાં પહેલાં - બીજા અઠવાડિયા દરમિયાન આ વિસ્તારમાં કુંજ અચૂક જોવા મળે છે.

આ જ વિસ્તારમાં, મીઠાંના અગરમાં, નાનાં તથા મોટાં હંજ (Flamingo) પણ જોવા મળ્યાં હતાં.

(૩૧-૮-૨૦૦૨ના રોજ ભાવનગર- ધોલેરા રોડ ઉપરથી પસાર થયો પરંતુ એક પણ કુંજ જોવા મળી નહીં. પરંતુ ૨-૯-૨૦૦૨ના રોજ દિશાંત પારાશર્ય આ જ રસ્તા ઉપરથી પસાર થયો, તેણે ભાવનગર-નારી ચોકડી પાસે માત્ર બે કુંજ જોઈ. આમ ૧૫ દિવસના સમયગાળામાં કુંજની સંખ્યા વધી એમ લાગે છે. - ભવભૂતિ પારાશર્ય, આણંદ)

કાલિંદી પારાશર્ય

બી-૨૮૬, સૌરભ પાર્ક, સુભાનપુરા, વડોદરા-૩૯૦૦૨૨

લેલાની માળા સામગ્રી

પક્ષીઓ પોતાના માળા માટે આજુબાજુમાં જે વસ્તુઓ ઉપલબ્ધ હોય તેમનો કેવો ઉપયોગ કરે છે, તે નિરીક્ષણ કરવા જેવું છે. મારી બારી સામે જાળીની બહાર કરોળિયાનાં જાળાં હોય તો, અનેક વખત શક્કરખોરાને તે જાળા લઈ જઈને પોતાના માળાના બાંધકામમાં વાપરતા જોવા છે. કરોળિયાના જાળાની ચીકાશ માળાને મજબૂત બનાવે છે. કાગડાઓ લોખંડના નાના નાના તાર લઈ જઈને મજબૂત માળો વર્ષો સુધી ઉપયોગમાં લેતા મેં જોયા છે. ખાસ કરીને યુકેલીપ્ટસ, લીમડા જેવાં વૃક્ષો ઉપર કાગડાઓનાં કાચમી ઘર નજરે ચડ્યા છે અને વર્ષોવર્ષ તેઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે.

'સેવન સીસ્ટર્સ' તરીકે ઓળખાતાં લેલા, બગીચામાં અવાજ કરતાં જોવા મળે છે, પરંતુ નાળિયેરના નાના છોડના

એક રેસાને ચાંચ વડે જોરથી પકડી, થોડું ફૂટી, પાછા જમીન ઉપર પટકાઈને, રેસા તોડી તેની સળીનો ઉપયોગ માળામાં કરતાં જોઈને આશ્ચર્ય થયું ! નાળિયેરીના છોડના નવા ઊગતાં પાન કોણ તોડી નાખે છે તેનું આશ્ચર્ય ઘણા વખતથી થતું હતું, પરંતુ એક દિવસ લેલાને આ રીતે પાન તોડતા જોઈ આ ગુનેગાર નજરે ચડ્યો ! જો કે, ત્યાર પછી તો લેલાને આ રીતે નાળિયેરીના નાના છોડના રેસા તોડતા જોવાનો મોકો ઘણી વાર મળ્યો. પક્ષીઓ માળાના બાંધકામ માટે જે 'બીલ્ડિંગ મટીરીયલ' વાપરે છે, તેના ઉપર કોઈ પુસ્તક છે કે નહીં, તે ખબર નથી, પરંતુ આ ક્ષેત્રનો અભ્યાસ કરવો રસમય જરૂર બને, તેમ હું માનું છું. ('Nidification of Indian Birds' માંથી માહિતી મળી શકે- લા.)

બુલબુલ અને કાચંડો

માળામાંથી પોતાનું બચ્ચું બહાર નીકળે તે સમયે પક્ષીઓ તેની કેવી માવજત કરતા હોય છે, તે જોવાનો એક આનંદ હોય છે. માળામાં બચ્ચાને પોષણ આપવા માટે જરૂરી કાળજી લીધા બાદ, બચ્ચું માળામાંથી બહાર નીકળે ત્યારે તેની સુરક્ષિતતા, ભરણપોષણ અને તાલીમ આ બધા માટે પક્ષીઓને પ્રયત્ન કરતા જોવા, એ એક મજા છે.

એક દિવસ સવારે, બુલબુલના અવાજ ઉપરથી લાગ્યું કે આજે બચ્ચું માળામાંથી બહાર નીકળ્યું લાગે છે. બીજે દિવસે પણ એવો જ અવાજ સંભળાયો. હું બહાર નીકળ્યો તો મેં જોયું કે, બારી ઉપર એક જગાએ બચ્ચું બેઠું હતું ને માતાએ નીચે પડેલાં પાંદડાં વીંધીને એક નાનું કાચંડાનું બચ્ચું પૂંછડીથી પકડ્યું હતું, જેને પછી ખુલ્લી જમીન ઉપર મૂક્યું. કાચંડાનું બચ્ચું ચાર પાંચ ઈંચ લાંબું હતું. તેને પગથી પકડીને ચાંચ મારીને બેભાન કરી દીધું અને પછી બુલબુલે કાચંડાના બચ્ચાનું ગળું જોરથી દબાવી રાખ્યું. આ રીતે કાચંડાનું બચ્ચું નિષ્પ્રાણ થતાં તેણે તેને પકડીને પોતાનું બચ્ચું જ્યાં બારી પાસે બેઠું હતું ત્યાં લઈ આવ્યું. તરત જ બુલબુલના બચ્ચાએ મોઢું પહોળું કર્યું, એટલે કાચંડાના બચ્ચાનું મોઢું માતાએ પોતાના બચ્ચાના મોઢામાં દાખલ કર્યું. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે મેં જોયું કે, બુલબુલનું બચ્ચું થોડી જ વારમાં આ કાચંડાના બચ્ચાને આખું ને આખું ગળી ગયું અને થોડી જ વારમાં સ્વસ્થ થઈ ગયું. પક્ષીઓને, પકડેલા શિકારના નાના નાના ટુકડા કરી બચ્ચાને ખવરાવતા મેં

અનેક વાર જોવા છે, પરંતુ આ રીતે શિકારને આખોને આખો ગળી જતા પહેલી વાર જોવા મળ્યું.

દિનુભાઈ દવે

નિયામક, શારદામંદિર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

અલગઅલગ શક્કરખોરાની જોડીમાં જોવા મળેલી સ્વતંત્ર વર્તણૂક

૧૯૯૦ની સાલમાં મારા ઘરની પરસાળમાં એક શક્કરખોરાની જોડીએ તાર પર સુંદર માળો બનાવ્યો હતો. તેઓ તેમનાં બચ્ચાને મોટું કરી સલામત ઉડાવી ગયાં હતાં. તે પક્ષીઓની માળા બનાવવાની રીત, ઈંડાંને ઢૂંક આપવાનો સમય, બચ્ચાને સાચવી ખોરાક આપવાની રીત અને રક્ષણ કરવાની રીત અનુભવી પંખીઓ જેવી હતી. એટલે તે આ અગાઉ બચ્ચાને ઉછેરી ચૂક્યાં હોય તેવાં અનુભવી લાગ્યાં.

બીજી જોડીએ એ જ માળાને ઠીક કરી ઉપયોગમાં લીધો. પણ એ માદા ઈંડાં સેવનમાં જ કાચી માલૂમ પડી. તેણે એક ઈંડું સેવ્યું જ નહીં. તેઓએ એક જ બચ્ચું ઉછેર્યું અને મોટું કરીને લઈ ગયાં.

ત્રીજી જોડી જોવામાં બહુ નાજુક લાગતી હતી. પ્રથમ વાર જ તેઓ માળો કરવા આવ્યાં હોય તેમ લાગતું હતું. જૂના માળાને તેમણે ધીમેધીમે સાંધ્યો. માદાએ ઈંડાં મૂક્યાં. સાંજે ઘણી વાર માદા મોડી પરસાળમાં દાખલ થતી, ત્યારે શિયાળામાં અંધારું થઈ જતું. 'લાઈટ' કરીને હું એને માળો બતાવવા પ્રયત્ન કરતો. રાત્રે કોઈ વાર કામથી ઘરમાંની 'ટ્યૂબલાઈટ' ચાલુ થતી ત્યારે માદા માળામાંથી નીકળી ઘરમાં આવી જતી. એ સમયે એને પાછી માળામાં મોકલવા અમારે બહુ મહેનત કરવી પડતી! બચ્ચાં-ઉછેરમાં એ બીજી જોડીઓ જેટલા ફેરા કરતા નહીં. છેલ્લે તેઓ ચકલી સાથે લડાઈમાં ઊતર્યાં ! એમાં તેમનું બચ્ચું પણ માળામાંથી પડીને મરી ગયું !

બીજી જોડીનું જ્યારે બચ્ચું થયું ત્યારે કંઈક નવી જ બાબત જોવા મળી. માદા વહેલી સવારે ઊડીને બહાર જતી રહી. એને જોઈ નર ઊડીને વાયર પર તેની સાથે બેસી ગયો. ત્યારે માદા ઊડીને પરસાળમાં આવી ગઈ. એ

જોતાં જ નર ઊડીને ખાસ પ્રકારનો અવાજ કરતાં માળા પર બેસીને નવા જન્મેલાં બચ્ચાંને જોવા લાગ્યો. જાણે નર-માદા ખાસ પ્રકારનો આનંદ લઈ રહ્યાં હોય તેમ પ્રતીત થતું હતું !

આ પરથી એમ ફલીત થાય છે કે, દરેક માણસનું જેમ અલગ જ વ્યક્તિત્વ હોય છે, તેમ પક્ષીઓમાં પણ હોઈ શકે! ઘડાયેલી વ્યક્તિ સાટું કામ કરે, તેમ પ્રથમ જોડી બચ્ચાં ઉછેરવામાં સફળ રહી. બીજી જોડી એક જ બચ્ચું મોટું કરી લઈ ગઈ. જ્યારે ત્રીજી જોડી બેકાળજીવાળી અને અપરિક્ત વાળી. તેઓ એક પણ બચ્ચું બચાવી શક્યાં નહીં.

બેન્જામિન સુવાર્તિક

ગુઓલોજી ડિપાર્ટમેન્ટ, ફેકલ્ટી ઓફ સાયન્સ, એમ. એસ. યુનિવર્સિટી, વંડોદરા

આજી-ર બંધ અને ચોમાસુ વિહંગો

પ્રથમ વરસાદ બાદ, આજી-રમાં પાણીનો થોડો આવરો થતાં જ, બંધ-હેઠવાસની નદી-પટનાં ટૂંકા જીવંત રહેતાં ચિયા ખૂબ ઝડપથી ઊગવા માંડે છે. નદીમાં ભરાયેલ પાણીમાં સાથે સાથે પાન-ફૂટી પોતાનો વિસ્તાર ફેલાવે છે. બન્ને કાંકાના ગાંડા બાવળ ગીચ બને છે. આ ચોમાસુ પરિસર તેનાં રહેવાસી પક્ષીઓને ઈજન આપતું હોય તેમ, થોડા સમયમાં જ આ ચિયા, ચોમાસુ વિહંગોની હરફર, ચહકાટ અને રંગોથી શણગારાઈ જાય છે.

જૂન અંતનાં સારા વરસાદ બાદ, તા. ૭-૭-૦૨ની પ્રથમ મુલાકાતે ચિયા ટૂંકા હતાં. પાનસુગરીઓ (Blackheaded Weaver Bird) કે પાનબગલી (Bittern) હજુ આવી ન હતી, પરંતુ એક પાન ફડકફૂટકી (Indian Wren - Warbler) ને તે ચિયામાં માળો ગૂંથતી જોઈ.

તા. ૨૭-૭-૦૨ની સાંજ વેળાએ જઈને જોયું તો, નદીમાં પાણીનો પ્રવાહ વધ્યો હતો. ચિયા ઘણાં વધી ગયા હતાં. ગીચ થયેલ ગાંડા બાવળ વચ્ચે રસ્તો ખોળી પાણીમાં ચિયા નજીક જતાં પાનસુગરીઓનું ગાન સાંભળ્યું. તેણે ચિયાના છેડા બાંધી, માળો બનાવવાનું શરૂ કર્યું હતું. પાણીમાંના ઊંચા-નીચા પત્થરો પર સંતુલન જાળવી, ઉગેલ તરતી વનસ્પતિઓ પસાર કરતાં આગળ વધ્યો અને એક મોટી શિલા પર જઈ નિરાંતે ઊભો. સાવ નજીક જ અડીને

ઓફ ઈન્ડિયન બર્ડ્ઝ’માં ઈંડાંનો રંગ સફેદ લખાયેલ છે. પરંતુ આ મુંઝવણનો ઉકેલ ‘બર્ડ્ઝ ઓફ સૌરાષ્ટ્ર’માં મળ્યો. આર.એસ. ધર્મકુમારસિંહજી લખે છે કે, નાની ટૂબકીની જેમ સુરંગી પાન-બગલીનાં ઈંડાં પણ શરૂઆતના સફેદ રંગ બાદ ડાઘાવાળા બને છે.

તા. ૩૧-૭-૦૨ની સાંજે આ ચિયા-પરિસરથી આકર્ષાઈ ફરી હું, ભૂષણભાઈ અને અસગરભાઈને પણ ખેંચી ગયો. પેલી શિલા પરનો શ્યામશિર મુનિયાનો માળો પાણીમાં ઊતરી તપાસ્યો. માળામાંથી પક્ષી ઊડ્યું. તેમાં પાંચ સફેદ નાના લંબગોળ ઈંડાં હતાં. આસપાસમાં અન્ય ૩ મુનિયા પણ જોઈ. અચાનક બે પીળી પાનબગલી (Yellow Bittern) ઝડપથી ચિયાનાં મૂળ પાસેથી ઊડી અને થોડેક અંતરે ચિયામાં બેઠી. ભૂષણભાઈએ ચિયાના ઘેરાવા વચ્ચે બેઠેલી પકડી પાડી. બધાએ દૂરબીનથી નિરાંતે નિહાળી. જે જગ્યાએથી તે ઊડી હતી તે તપાસવા ઊંડા પાણીમાં ઊતરી, ચાલ્યો. તેણે માળા માટે ચિયાનું ‘પ્લેટફોર્મ’ બનાવવાનું શરૂ કર્યું હતું. રસ્તા પછીનાં ચિયામાં, પાણીકાંઠે, સફેદછાતી સંતાકૂકડી ખૂબ જ વિચિત્ર અવાજે બોલતી હતી. બે નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) અને ચારેક નયનરમ્ય જલમાંજર (Jacana) અમારી ઉપરથી પસાર થયા. ચાતક (Piedcrested Cuckoo) નો મીઠો બોલ પણ સાંભળાયો. સુરંગી પાન-બગલીના માળાની જગ્યાએ ગયા. આશ્ચર્ય સાથે માળો હતો નહીં. ઢોર પસાર થવાનો રસ્તો હોવાથી માળાનો નાશ થયો હોય.

તા. ૭-૮-૦૨ની મુલાકાતે પીળી પાનબગલીનો માળો વધુ તૈયાર થઈ ગયો હતો. બે પક્ષીને ઊડતાં પણ જોયાં. સુરંગી પાનબગલી કાંઠાનાં બાવળ પર બેસી અનુનાદિત સ્વરમાં બોલતી પ્રથમ વાર સાંભળી. દૂરથી સામો જવાબ પણ આવતો હતો. તે એક બીજાનો પીછો કરતી હતી. આ બધું તેની સંવનન ક્રિયા (Courtship Display) હતી. આ વખતે ફરી મોટા પાન કરકરિયાને સાંભળ્યો. પાનસુગરીના માળા સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ ગયા હતા. તપખીરી સંતાકૂકડી (Brown Crake) અને સફેદછાતી સંતાકૂકડીનાં ઊંચા સૂર વાતાવરણને જીવંત-વેગીલું બનાવતા હતા. એક ફડકફૂટકી (Ashy Wren Warbler) યાંચમાં જીવડા સાથે, મને જોઈ ચેતવણી સૂર આલાપતી હતી.

દસ દિવસ બાદ બંધનાં દરવાજા ખોલી, નદીમાં

પાણી છાંડાશે, તે જાણી ઘણું દુઃખ થયું કે, બધું નષ્ટ થઈ જશે. વરસાદ ખેંચાતા સિંચાઈ માટે એ જરૂરી પણ હતું. તા. ૨૧-૮-૦૨એ જઈને જોયું. બધાં ચિયા મૂળ પાસેથી પાણીના જોરથી તુટેલાં હતાં. વાતાવરણ શૂન્ય લાગ્યું. હતાશ થઈ પાછો ફર્યો. આ ગમગીની કદાચ વિહંગોને નહીં હોય. તે તો થોડા જ સમયમાં ઉઘમી થઈ ફરી જીવન-ક્રિયા આરંભી દેશે!

કાળીડોક ઢોંક (Black-necked Stork) નું નૃત્ય

આજી-૧ બંધમાં થોડું - વનું પાણી આખા ઉનાળા દરમિયાન રહ્યું, આથી રહેવાસી પક્ષીઓનો ત્યાં ધામો હતો. તા. ૩-૬-૦૨ના રોજ આ પૈકી, ૧૦૦ થી ૧૫૦ની સંખ્યામાં નાની સિસોટી બતક (Lesser Whisting Teal), નકટા (Comb Duck), નાની ડૂબકી (Little Grebe) ક્યાં તો પોતપોતાની ભોજન પ્રવૃત્તિમાં મશગૂલ હતાં અથવા તો નિરાંતે સંકોચાઈ, કાંઠે આરામ ફરમાવતાં હતાં. પાણી ઘટતાં રચાયેલ બેટડાં પર કેચીપૂંછ વા-બગલી (River Tern)ની માળાવસાહત બનેલ. તેમજ ગજપાંઉ (Blackwinged Stilt) અને કાંઠલાવાળી નાની ઢોંગીલી (Little Ringed Plover) એ પણ માળા બનાવ્યા હતાં. આ સર્વેમાં, આ વર્ષે વિશિષ્ટ મહેમાનો બે કાળીડોક ઢોંક હતા. માર્ચથી જૂન સુધી તેમણે ચાતુર્માસ ગાળવા આજી-૧ પસંદ કર્યો હતો. આ દરમિયાન, તા. ૨૧-૪-૦૨ની સાંજ ગાળવા બંધના પાછળના રસ્તેથી જઈ એક ટેકરી પર, હું, મારી પત્ની ભાવના સાથે જઈ બેઠો. એક કાળીડોક ઢોંક કાંઠે સ્થિર ઊભો હતો. બીજો છીછરા પાણીમાં હતો. જે પાણીમાં હતો તેણે બન્ને પાંખ આસ્તેથી ફફડાવવાનું અને નાના ફૂદકા મારવાનું શરૂ કર્યું. મને થયું, આ સારસ જેવું સંવનન-નૃત્ય છે કે કેમ? પરંતુ ત્યાર બાદ તુરંત તેણે પાણીમાંથી કંઈક પકડવા પ્રયત્ન કર્યો. એટલે આ નૃત્ય, ઢોંકની ખોરાક મેળવવા માટે વિકસાવેલી એક રીત હતી, એમ લાગ્યું.

કાળિયા કોશીનો માળો, વીજળીના તાર ઉપર

રાજકોટમાં સરદાર પટેલ સ્નાનાગારની મુલાકાત વખતે પક્ષીઓમાં ખાસ રસ લેતા એક કર્મચારીએ મને જણાવ્યું કે, “સ્નાનાગારના પાણી પર ઊડીને જીવડાં

પકડતા કાળા પક્ષીએ દરવાજા બહાર માળો બનાવ્યો છે.” ત્યાં જઈ જોયું તો, રસ્તાના ભરચક ટ્રાફિક વચ્ચે, ઊંચા થાંભલા પર, તાર જ્યાં આડા ઍંગલ પર બંધાય છે, તેની ગાંઠ પર રેસાઓ ગૂંથી બનાવેલ માળા પર કાળિયો કોશી બેઠો હતો. બીજો કોશી નજીક નિરીક્ષણ કરતો અન્ય તાર પર બેઠો હતો. તે હતો ચોકીદાર. કાબરો અને કાગડાઓને નજીક ફરકવા પણ દેતો ન હતો. થોડા દિવસ બાદ અગાશી પર જઈ જોયું તો, માળો ખાલી હતો. લગભગ મહિના બાદ જૂન માસમાં મુલાકાત વખતે કાળિયા કોશીને માળામાંના બચ્ચાને ખવડાવતા જોયો. કાળિયા કોશીને પ્રથમ વાર જ વીજળીનાં તાર પર માળો બનાવતા જોયેલ. કાળિયા કોશીની તસવીર પાડવા બે દિવસ બાદ ભૂષણભાઈ સાથે અગાશી પર ગયા ને તુરંત જ એક મોટા ફૂદાને લઈ કોશી આવ્યો. બચ્ચાને ખવડાવી તરત માળા પર બેસી ગયો, જેથી આજુબાજુની સંખ્યાબંધ કાબરો અને કાગડાઓથી બચ્ચાને રક્ષણ મળે.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, સત્ય સાંઈહોસ્પિટલ પાસે, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ

પક્ષીઓની અસામાન્ય ચાંચ

પક્ષીઓની ચાંચ, ઊપલું પાંખિયું (Mandible) અને નીચલું પાંખિયું એમ બેનાં જોડાવાથી બનતી રચના છે, જે એક સખત રચના છે. અમે ઘણાં એવાં પક્ષીઓને જોયાં છે, જેઓની ચાંચ કંઈક અંશે અનિયમિત કે અસામાન્ય કહી શકાય તેવી હોય અને આ જોતાં હમેશાં પ્રશ્ન થતો હોય છે કે, પક્ષીઓનું ખોરાક ગ્રહણ કરવાનું એક માત્ર અંગ જ જો અસામાન્ય હોય, તો તેઓ શી રીતે ખોરાક લઈ શકતાં હશે? પરંતુ આ અસામાન્ય પરિસ્થિતિ સાથે તાલમેલ કેળવવામાં પક્ષીઓ, માણસની જેમ જ પાવરધા હોય છે! અહીં અમારા ‘કેમ્પસ’માં આવેલ શીમળા (Silk Cotton Tree) ઉપર એક ગિરનારી કાગડા (Jungle Crow) ને બેઠેલો જોયો હતો, જેનું ઊપલું પાંખિયું નીચલા પાંખિયાથી નાનું અને ઉપરની બાજુએ લગભગ ૪૫°ના ખૂણે વળેલું હતું, તેમ છતાં આ કાગડો આ ઝાડનાં મોટાં લાલ ફૂલમાંથી રસ ચૂસી રહ્યો હતો. જ્યારે, બીજો એક કાગડો કે જેનું ઉપલું પાંખિયું શક્કરખોરા (Sunbird)ની જેમ નીચેની તરફ લંબાયેલું અને નીચેના પાંખિયાથી લાંબુ હતું, તે સિમેન્ટની કોઠીમાંથી પાણી

(Jungle Crow)

(Jungle Crow)

(Brahminy Myna)

(Jungle Babbler)

(Homing Pigeon)

Diagrammatic representation of deformed beaks as observed in nature.

જાણી

પી રહ્યો હતો. એક એવો જ કાગડો શ્રાદ્ધમાં નાખેલ ભાતને મુશ્કેલી સાથે, મોઢું આડું રાખીને ખાતા જોયેલો.

આ ઉપરાંત, અમારા પક્ષીનિરીક્ષણ દરમિયાન એક બ્રાહ્મણી મેના (Brahminy Myna) જોઈ હતી, જેનું ઉપરનું પાંખિયું કડીની જેમ વળેલું હતું. આમ છતાં એ સીફતથી ખોરાક ગ્રહણ કરી રહી હતી.

આ રીતની વળેલી ચાંચવાળું, સફેદ, પાળેલું કબૂતર સપનાબેનના બાપુજીનાં 'કલેક્શન'માં છે, જેને ખાવામાં તકલીફ ન પડે તે માટે તેમણે તેની આ વળેલી ચાંચ થોડી કાપી નાખી છે અને તે હવે સરળતાથી દાણા ચણી શકે છે.

એક વન લલેડા (Jungle Babbler) ને તેના સાથીઓ સાથે સૂકા પાંદડાં ઉપર ફૂટું જોયું હતું, જેનાં બંને પાંખિયાં સામાન્ય કરતાં લાંબા અને એક બીજાથી વિરુદ્ધ દિશામાં વળેલાં હતાં. ઘણી વખત તેને જોયાં કરતાં અમને લાગ્યું કે, તેમની આ અસામાન્ય ચાંચ તેમની ખોરાક ગ્રહણ કરવાની પ્રક્રિયામાં બાધા નાંખતી ન હતી, જે આશ્ચર્ય હતું !

વધુમાં કહું તો, પક્ષીઓની ચાંચની અનિયમિતતા

સમજવી કે જાણવી ખૂબ જ જરૂરી છે. તે જાણવા આવી ચાંચની આંતરિક રચના (anatomy) સમજવી જરૂરી છે. શું આપણે આવી અસંગતતાને જનીનિક (genetic), કે વિકાસલક્ષી ખામી (developmental deformity) કે કોઈ રોગ ને લીધે થતી ખામી સાથે સરખાવી શકીએ? (જુઓ : 'ચાસની ચાંચ', રક્ષા ભદ્ર, પા. ૧૧, 'વિહંગ' સંબંધ અંક ૧૧)

સપના સુરેન્દ્રન, ઝાલા વિરેન્દ્રસિંહ એમ.

ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઝુઓલોજી, ફેકલ્ટી ઓફ સાયન્સ, મ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા

માળા બનાવવા વીજળીના તારનો ઉપયોગ કરતા શક્કરખોરા

તા. ૩-૪-૦૨ના રોજ આણંદના જાગનાથ વિસ્તારમાં આવેલ એક કરિયાણાની દુકાનના દરવાજાની ઉપરની બાજુએ વીજળીના તાર ઉપર લટકતો શક્કરખોરા (Purple Sunbird)નો માળો જોયો. લટકતા તારના 'U' આકારના છેડાની આસપાસ શક્કરખોરાએ માળો બનાવ્યો હતો, જે જમીનથી આશરે આઠ ફૂટની ઊંચાઈએ હતો.

દુકાન કરિયાણાની હોવાથી, દિવસ દરમિયાન ઘણી અવરજવર રહેતી હતી. દુકાનની બહારના 'કમ્પાઉન્ડ'ને અડીને તથા સામેની તરફ અનેક નાનાં મોટાં વૃક્ષો હતાં, આમ છતાં આટલી માનવ-વસ્તી વચ્ચે માળો બાંધવાનું પ્રયોજન શું હશે ? (શક્કરખોરા માળા માટે માનવ વસ્તી નજીકના સ્થળ વધારે પસંદ કરતા જણાય છે. માનવ હરફરને લીધે કાગડા, ઘોંચરા જેવાં ઈંડાંચોર પંખીઓથી તેને મળતી સલામતી, એ એક કારણ ગણાય. -લા.) પુરશી કે ટેબલની મદદથી માળા સુધી પહોંચી શકાય તેમ હતું. માળાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં ઈંડાં જણાયાં નહિ. માત્ર માદા પક્ષીની અવરજવર ચાલુ હતી. તા. ૧૨-૪-૦૨ના રોજ માળામાં ત્રણ ઈંડાં જોઈ શકાયાં. આ દરમિયાન, દુકાનદાર પણ સતત માળાનું નિરીક્ષણ કરતો. આ પછી માદાને ઈંડાં સેવતી જોઈ. તા. ૨૦-૪-૦૨ના રોજ બચ્ચાં પણ જોયાં.

તા. ૨૯-૪-૦૨ના રોજ જોરથી પવન ફૂંકાતા માળો તારથી છૂટો પડી ભોંય ઉપર પડ્યો. દુકાનદારે તેને સલામતી સાથે પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં મૂકી ફરી લટકાવ્યો. માળામાંનાં બચ્ચાંને ઈજા થઈ ન હતી. માળામાં હવાની અવરજવર રહે તે માટે દુકાનદારે થેલીમાં અનેક કાણાં કર્યાં હતા. માળો પડવાથી અસ્વસ્થ થયેલી માદાએ ત્યાર બાદ બચ્ચાંને ખવડાવવાનું ફરી ચાલુ કર્યું.

તા. ૬-૫-૦૨ના રોજ નિરીક્ષણ કર્યું ત્યારે માળામાં બચ્ચાં જણાયાં નહીં. આસપાસ માદા પણ દેખાઈ નહીં. દુકાનદારના કહેવા પ્રમાણે, છેલ્લાં બે-ત્રણ દિવસથી, માળામાંનાં બચ્ચાંને એક ચકલી (House Sparrow) વારંવાર પરેશાન કરતી હતી. ક્યારેક માળા ઉપર તો ક્યારેક બચ્ચાં ઉપર ચાંચ મારી હુમલો કરતી હતી. શું માળામાંનાં બચ્ચાં ચકલીના હુમલાથી નાશ પામ્યા હશે ?

માળો બનાવવા માટે વીજળીના તારનો આધાર તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય તેવો શક્કરખોરાનો બીજો માળો કૃષિ મહાવિદ્યાલયની પાછળ 'ગ્લાસ હાઉસ' પાસે જોયો. અહીં વીજળીનો તાર જમીનથી આશરે અગિયાર ફૂટની ઊંચાઈએ હતો. તા. ૩-૪-૦૨ના રોજ માદાને આ તારની આસપાસ માળો બનાવતી જોઈ. આ માળામાં ત્યાર બાદ બચ્ચાં પણ થયા હતાં અને તેને નર અને માદા બંને ખોરાક

આપતાં હતાં. માળાથી માત્ર ૧૫-૨૦ ફૂટના અંતરે બોગનવેલ, કાજુ, અશોક, લીમડો વગેરેનાં વૃક્ષો છે, તેમ છતાં વીજળીના તાર ઉપર ખુલ્લામાં શક્કરખોરાએ માળો કેમ બનાવ્યો હશે ? (જુઓ: 'વિહંગ' અંક-૨, વર્ષ-૨, ગ્રીષ્મ-૯૯, પા.૬ : મયૂર મિસ્ત્રી તથા વિહંગ સળંગ અંક ૮, પા.૭૧: દિનુભાઈ દવે.)

લાંબવેલમાં પક્ષીઓના માળા

જૂન-જુલાઈ, ૨૦૦૨ દરમિયાન બે-ત્રણ વખત લાંબવેલ તળાવ (આણંદથી ૫ કિ.મી. દૂર, ખોડિયાર મંદિર પાસે)ની મુલાકાત લીધી. વચ્ચેથી પસાર થતા, રેલવેના પાટાથી બે અસમાન ભાગોમાં વહેંચાયેલા આ તળાવ ઉપર તથા આસપાસ, પક્ષીઓનો મેળો જામ્યો હતો. પક્ષીઓ માળા બનાવવામાં, ઈંડાં સેવવામાં કે બચ્ચાંને ખવડાવવામાં વ્યસ્ત હતાં.

તા. ૧૧-૬-૦૨ના રોજ તળાવ નજીકના દેશી બાવળની ડાળ ઉપર પીળક (Golden Oriole) નો માળો જોયો. સૂકા ઘાસની મદદથી બનાવેલો આ માળો ગોળ તથા વચ્ચેથી ઊંડો હતો. માળામાં માદા પક્ષી બેઠેલું હોવાથી ઈંડાંની સંખ્યા જાણી શકાઈ નહીં. થોડી વારમાં નર પક્ષી માળા પાસે આવ્યું. તેની ચાંચમાં એક કીટક હતું, જે તેણે ઈંડાં સેવતી માદાને ખવડાવ્યું (courtship feeding) અને ફરી ઊડી ગયું. માળો આશરે ૨૦ ફૂટની ઊંચાઈએ હતો અને નીચે પાણી હતું, તેથી સુરક્ષિત હતો.

બાજુના ગોરસ આંબલીની ડાળ ઉપર એક કાળિયા કોશી (Black Drongo) નો માળો હતો. તે પીળકના માળાથી દસેક મી.ના અંતરે હતો. માળામાં ઈંડાં કે બચ્ચાં જોઈ શકાયા નહીં. માળાની આસપાસ બે કાળિયા કોશી હતા, જે આંબલીના વૃક્ષ પર બેસવા આવતા કાગડા, કલકલિયા વગેરે પક્ષીઓને શોરબકોર કરી દૂર ભગાડતા. વૃક્ષ ઉપર ઠેકડા મારતી નાયણ (Whitebrowed Fantail Flycatcher) જોઈ, પરંતુ તેનો માળો દેખાયો નહીં.

આ સ્થળેથી આશરે એક કિ.મી.ના અંતરે દેશી બાવળ ઉપર, તા. ૨-૭-૨૦૦૨ના રોજ એક પીળકનો માળો જોયો. માળામાં એક બચ્ચું હતું. માળાની આસપાસ ફરતાં નરમાદા પક્ષીઓ ઉપરાંત અન્ય ઘણાં પીળક જોવા

મળ્યાં. પીળકના આ માળાથી આશરે ૨૭ મી.ના અંતરે અન્ય એક દેશી બાવળ ઉપર કાળિયા કોશીનો માળો જોયો. માળામાં પક્ષી બેઠેલું હતું. થોડી વાર બાદ તે ઊડ્યું તેથી માળામાંનાં બે બચ્ચાં જોઈ શકાયા.

આમ, બે જગ્યાએ કાળિયા કોશી તથા પીળકને સાથે (નજીક) માળો બનાવતા જોયા. પોતાના માળાની આસપાસ ફરકતા કાગડા, કલકલિયા વગેરે પક્ષીઓથી છંછેડાઈ જતા, તથા તેમને દૂર ભગાડતા કાળિયા કોશીને પીળકની અવરજવરથી કંઈ ફરક પડતો નહી હોય, તેમ લાગ્યું.

કાળિયા કોશીના બનાવેલ માળા ઉપરાંત અન્ય પક્ષીઓના માળા પણ નિહાળ્યા, જે આ જ વૃક્ષ ઉપર હતા. વૃક્ષની ટોચ ઉપર કાગડાએ બનાવેલ જૂનો માળો હતો. તેમાં બે કાબરોને (Common Myna) દાખલ થતા જોઈ. આ માળો જૂનો તથા ખાલી હતો, જેનો કાબરે ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું.

નીચેની એક ડાળ ઉપર હોલા (Ring Dove) નો માળો જોયો. તે કોશીના માળાથી ૨૦મી.ના અંતરે હતો. તેમાં એક હોલો બેઠેલો હતો.

નજીકની બીજી ડાળ ઉપર લોટણ હોલા (Red Turtle Dove) નો માળો જોયો. એક પક્ષી માળામાં હતું જ્યારે બીજું, માળા નજીક ડાળ ઉપર બેઠેલું નિહાળ્યું.

આ જ વૃક્ષની એક સૌથી નીચેની ડાળી પાણીને સમાંતર હતી અને પાણીથી આશરે ત્રણેક મી.ની ઊંચાઈએ હતી. આ ડાળી ઉપર બુલબુલે (Redvented Bulbul) પોતાનો માળો બનાવ્યો હતો. માળામાં એક પુષ્પ પક્ષી બેઠેલું હતું. થોડી વાર બાદ બુલબુલ માળામાંથી ઊડ્યું. તેના ગયા બાદ, એક ગિરનારી કાગડો (Jungle Crow) તે ડાળ ઉપર આવી ચડ્યો અને માળામાંનાં ઈંડાં ઓરોગવાના હેતુસર માળાની એકદમ નજીક ગયો. કાગડાની દાનત પામી જતા ઉપર બેઠેલા કાળિયા કોશીએ તેને દૂર ભગાડ્યો. કાળિયા કોશીને બીજા પક્ષીના માળાનું રક્ષણ કરતા પહેલી વાર જોયો.

નજીકના બીજા એક દેશી બાવળની ટોચ ઉપર કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) નો માળો જોયો. માળામાં બે પક્ષીઓ હતાં. માળો ઘણો ઊંચાઈએ હોવાથી માળામાંનાં ઈંડાં જોઈ શકાયા નહીં.

લાંબવેલના જમણી તરફના નાના તળાવ ઉપર ઉગેલા દેશી બાવળ ઉપર સુગરી (Baya) ના તેર જેટલા માળા જોયા. આ પૈકી સાત માળા સંપૂર્ણ હતા, જ્યારે બાકીના અધૂરા હતા. દેશી બાવળ તળાવની કાંઠે હોવાથી નીચે પાણી હતું. માળા ગત વર્ષના હોય તેમ લાગતું હતું. માળાની આસપાસ પંદરથી વીસ જેટલી સુગરી દેખાઈ. તેઓ પ્રજનન પોષાકમાં શોભતી હતી. કેટલીક સુગરીઓ આ માળાનાં ઘાસને અલગ પાડવાનો પ્રયાસ કરતી હતી. દેશી બાવળ ઉપર સુગરી સિવાય ઘણાં વનલેલાં (Jungle Babbler) હતાં. પોતાની પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન એવાં આ પક્ષીઓએ અચાનક શોરબકોર શરૂ કર્યો. ધ્યાનથી જોતા ત્યાં બાવળ ઉપર ધામણ (Rat Snake) દેખાઈ. પક્ષીઓ મોટા અવાજે સાપનો ભય દર્શાવતાં હતાં. સાંભળી ન શકતી ધામણે ધીમે, મક્કમપણે સુગરીના જૂના માળાઓ તરફ પ્રયાણ ચાલું રાખ્યું. એક માળાને વીંટળાઈને, તેની બખોલની આસપાસ તથા અંદરની તરફ નિરીક્ષણ કર્યું. અંદર બચ્ચાં કે ઈંડાં નહી હોવાથી તે બીજા માળાઓ તરફ વળી અને ત્યાં પણ ખોરાક નહી મળતા તે નજીકના બાવળ ઉપર ખસી ગઈ. અહીં માળામાંનાં ઈંડાં તથા બચ્ચાંને સાપથી ભય છે.

સુગરીના માળાથી અડધા કિ.મી.ના અંતરે ઘાબાજરિયા (Typha) ઉપર વીસ જેટલી પાનસુગરી (Blackthroated Weaver Bird) જોઈ. તેઓ પણ પ્રજનન પોષાકમાં હતી. આ પૈકી બે પાનસુગરીઓને ઘાબાજરિયાનાં પાનને વીંટળાળી માળો કરતાં જોઈ. માળો બનાવવાની પ્રક્રિયા ચાલુ હતી.

એક દેશી બાવળની ડાળ ઉપર અઠિયાવીસ જેટલાં તારપૂંછ તારોડિયા (Wiretailed Swallow) જોયા. આ પૈકી ત્રણ પુષ્પ હતા, જ્યારે બાકીનાં બચ્ચાં હતાં. નજીક જ એક નર શક્કરખોરા (Purple Sunbird) ને જોયો. તે તરોડિયાની લાંબી પૂંછડી ખેંચી તેમને ભગાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો! આસપાસ શક્કરખોરાનો માળો દેખાયો નહીં.

લાંબવેલ તળાવમાં પક્ષીગણતરી

તા. ૧૪-૬-૨૦૦૨ના રોજ લાંબવેલ તળાવની મુલાકાત દરમિયાન થયેલ પક્ષીગણતરી આં મુજબ છે. નડી

બગલો (Purple Heron) ૮, કાણી બગલી (Pond Heron) -૧૯, ઢોર બગલા (Cattle Egret) ૩૦, નાનો બગલો (Little Egret) ૯૯, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted stork) ૧૫, ધોળી કાંકણસાર (White Ibis) ૫૦, કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) ૧૬, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) ૫૩૨, ચમચા (Spoonbill) ૭૦, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) ૪૬૮, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) ૨૦૦૦, નકટો (Comb Duck) ૨૪૦, સારસ (Sarus Cranes) ૨, જલમુરઘો (Watercock) ૩, નીલ જલમુરઘો (Purple Moorhen) ૩૬૩, શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) ૧૨૨, ટિટોડી (Redwattled Lapwing) ૯૬, કાળો જલમાંજર (Bronzwinged Jacana) ૨, જલમુરઘી (Indian moorhen) ૩, ગજપાંઉ (Blackwinged Stilt) ૬૮, કાશ્મીરી વાબગલી (Whiskered Tern) ૧, કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher) ૧, તારાપૂંછ તરોડિયા (Wiretailed Swallow) ૨૫.

તળાવમાં અન્ય ધોળી કાંકણસારો પૈકી એક ધ્યાન દોરે તેવી હતી. આ કાંકણસાર તળાવમાં ઊગેલી વનસ્પતિ ખસેડતી આગળ વધતી હતી તથા ખોરાક શોધતી હતી. તેની પાછળ એક ઢોરબગલો (Cattle Egret) તેને અનુસરતો હતો, અને કાંકણસારની હીલચાલથી ઊડતી જીવાતનો લાભ ઉઠાવતો હતો. તળાવમાં કેટલીક ભેંસો પણ હતી, જે ઉગેલ પાનકુટી (Water Hyacinth) આરોગતી હતી. પોતાને અનુસરતા ઢોરબગલાને ભગાડવાનો કાંકણસારે બે-ત્રણ વખત પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ બગલો તેની પાછળ જ ચાલતો હતો. સામાન્ય રીતે ખેતરોમાં ઢોર તથા 'ટ્રેક્ટર'ને અનુસરતા તથા ખોરાક મેળવતા ઢોરબગલાને, તળાવમાં ભેંસની હાજરી હોવા છતાં, ધોળી કાંકણસારને અનુસરતો જોવાનો મારો પ્રથમ અનુભવ હતો.

તળાવમાં ખોરાક માટે ફરતી ઘણી નીલ જલમુરઘી (Purple Moorhen) ઓ પૈકી કેટલીક બચ્ચાં સાથે દેખાઈ. નીલ જલમુરઘીનાં બચ્ચાં પુષ્પ પક્ષીઓ કરતાં તદ્દન જુદાં તરી આવતાં હતાં. રંગે કાળા એવાં આ પક્ષીઓના પગ આછા ગુલાબી હતા. કેટલીક નીલ જલમુરઘીઓ માળામાં બેઠેલી દેખાઈ. આ માળા પાણીની સપાટી પર હતા, તથા પાનકુટીનાં સૂકા પાનના બનેલા હતા.

લાકડાના 'નેસ્ટબોક્સ'માં ચીબરીનો માળો

આણંદના 'ગુજરાત એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી', 'બાયોકંટ્રોલ લેબોરેટરી'ની અગાસી ઉપર જાળીને અડીને એક લાકડાનું પક્ષીઘર (Nestbox) લગાડેલ છે. તા. ૨૭-૩-૨૦૦૨ના રોજ ચીબરી (Spotted Owlet)ને તેમાં નિવાસ કરતા જોઈ. નિરીક્ષણ કરતાં, તેમાં ત્રણ ઈંડાં જોવા મળ્યાં. આ પહેલા આ બોક્સમાં કાબરે માળો બનાવ્યો હતો, તેથી તેના માળાનો ક્યરો બોક્સમાં જેમનો તેમ પડ્યો હતો અને ચીબરીએ તેની ઉપર ઈંડાં મુક્યા હતા. ત્યાર બાદ, દર બે દિવસે સવારે (નવ વાગ્યે) અને સાંજે (ચાર વાગ્યાની આસપાસ) પક્ષી તથા માળાનું નિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. આ દરમિયાન પુષ્પ પક્ષી માળામાં ઈંડાં સેવતું જોયું. ઈંડાં સેવતી વખતે તે ઘણું સચેત રહેતું. જ્યારે પણ કોઈ વ્યક્તિ માળાની આસપાસ ફરકતી કે આ પક્ષી તરત જ માળામાંથી ઊડી જઈ સામેના ગોરસ આમલીના ઝાડ ઉપર જઈ બેસતું અને શોરબકોર કરી મૂકતું. ક્યારેક ઝાડ ઉપર બે ચીબરીઓ દેખાતી. તેમાંથી એક સહેજ નાની હતી. એકવીસ દિવસ સુધી ઈંડાં સેવવાનું કામ ચાલ્યું. તા. ૧૬-૪-૦૨ના રોજ બે ઈંડાંમાંથી નીકળેલ બચ્ચાં જોવા મળ્યાં જ્યારે ત્રીજું ઈંડું એમ જ હતું, જેમાંથી બચ્ચું નીકળ્યું નહીં. આ ઈંડાને સહેજ તિરાડ પડી ગઈ હતી. ઈંડું ખોલીને જોતા તેમાં સંપૂર્ણ વિકસિત ગર્ભ મળ્યો. આ ઈંડાને ગર્ભવિકાસના અંતિમ તબક્કા દરમિયાન ઈજા થઈ હશે, તેમ લાગ્યું. અન્ય બે ઈંડાંમાંથી નીકળેલાં બચ્ચાંની આંખો બંધ હતી તથા તેમના શરીર ઉપર સફેદ downy પીંછાં હતાં. તા. ૧૮-૪-૦૨ના રોજ માળામાં એક જ બચ્ચું હતું જ્યારે બીજું બચ્ચું દેખાયું નહીં. બચ્ચાને માળાની બહાર કાઢી અવલોકન કર્યું તો તેના શરીર ઉપર ચોંટેલી અનેક સફેદ ઈયળો (Maggots) દેખાઈ. ચીપિયાની મદદથી સાવધાનીપૂર્વક ઈયળો દૂર કરી. માળામાં રહી ગયેલ જૂનો ક્યરો દૂર કરી. માળો સાફ કર્યો અને બચ્ચાને ફરી માળામાં મૂક્યું. (બીજું બચ્ચું કદાચ આ ઈયળોને લીધે મૃત્યુ પામ્યું હશે.) ત્યાર બાદ, બચ્ચાના શરીર ઉપર ઈયળ દેખાઈ નહીં.

તા. ૨૯-૪-૦૨ના સુધી માળાનું નિરીક્ષણ ચાલું રાખ્યું. પુષ્પ પક્ષી બચ્ચાંને જે ખોરાક ખવડાવતું, તેમાંનું વધી ગયેલું કેટલુંક માળામાં પડી રહેતું. આ ખોરાક એકત્ર

કરી માળામાંથી દૂર કર્યો. પુષ્પ પક્ષી બચ્યાને કીટકો, દેડકા, સાપ, ઉંદર વગેરે ખવડાવતું. આ ઉપરાંત, ખોરાકમાંથી ચામાચીડિયાના શરીરનાં કેટલાક અંગો પણ મળ્યાં.

તા. ૧૩-૫-૦૨ના રોજ બચ્યાંને સૌ પ્રથમ વાર માળાની બહાર ગોરસ આંબલીની ડાળ પર બેઠેલું જોયું. આ પક્ષી પાંખો ફફડાવી ઊડવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું. નજીક જ પુષ્પ પક્ષી પણ હતું. આ બંને પક્ષીઓ સાંજ સુધી બેઠેલાં હતાં. બીજા દિવસથી બચ્યું કે પુષ્પ પક્ષી કોઈ દેખાયા નહીં.

ચીબરીએ ગયા વર્ષે પણ આ બોક્સમાં બચ્યાં ઉછેર્યાં હતાં.

અનિકા એસ. જાધવ

ગુજ. એગ્રીકલ્ચર યુનિ., બાયો કંટ્રોલ લેબ., આણંદ ૩૮૮૧૧૦.

ચકલીનો માળો

‘વિહંગ’નો ગ્રીષ્મ-૨૦૦૨નો અંક મળ્યો. એમાં ‘પ્રોજેક્ટ બસ્ટાર્ડ’નો લેખ વાંચી ઘણી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ. હું ધોરણ ૭માં અભ્યાસ કરું છું ને પક્ષીપ્રેમી છું.

મારા ઘરની બારીના છજા ઉપર મેં પોચા લાકડાની એક પેટી / ખોખું મજબૂત રીતે બાંધીને લટકાવેલ છે. આ ખોખું મોટું છે. તેમાં છ ખાનાં બનાવ્યાં છે. આ ખાનાંમાં ચકલીઓ માળા બાંધી શકે તે માટે જુદી જુદી દિશામાં, પરંતુ પ્રત્યેક ખાનામાં પ્રવેશવા માટે દોઢથી બે ઈંચનું ગોળાકાર એક-એક પ્રવેશદ્વાર પણ બનાવ્યું છે. પરંતુ આ આખાય ખોખા પર ફક્ત એક જ ચકલા-ચકલીએ કબજો જમાવી રાખેલ છે. તેઓ અન્ય ચકલીઓને કે પક્ષીઓને આ ખોખામાં માળો બાંધવા દેતાં નથી. તો મારો પ્રશ્ન છે કે, મે ટી.વી. (ડીસ્કવરી ચેનલ) પર જોયા મુજબ કેટલીક જાતનાં પક્ષીઓ આ પ્રમાણેના ખાનાવાળા નેસ્ટબોક્સમાં, આનંદથી સમૂહમાં, જુદાંજુદાં ખાનાંમાં, એક જ જગ્યાએ રહેતાં હોય છે. તો મારે ત્યાં આમ કેમ બન્યું? શું ચકલીઓ સમૂહમાં કે વસાહતમાં રહેતી નથી? મારો ઈરાદો એક જ જગ્યાએ ઘણી બધી ચકલીઓને ‘નેસ્ટબોક્સ’માં આશ્રય આપવાનો હતો. આ ખોખા પર કબજો જમાવેલ ચકલીના જોડાએ બે વાર એપ્રિલ-૨૦૦૨ અને ત્યાર બાદ, જૂન - ૨૦૦૨ની શરૂઆતમાં ત્રણત્રણ ઈંડાં મૂક્યાં હતાં. તેમાંથી બન્ને વાર એક-એક ઈંડું નાશ પામ્યું અને બબ્બે બચ્યાં (કુલ

ચાર) ઉછેરીને મોટાં કર્યાં, જેનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું હતું. કેટલાક સમયથી એક કાબરનું જોડું દરરોજ વહેલી સવારે આ માળા પર હુમલો કરવા આવે છે અને માળો વેર-વિખેર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. બચ્યાંને પણ મારી નાંખવા પ્રયત્ન કરે છે. તો મને પ્રશ્ન થાય છે કે કાબરની ચકલી પ્રત્યેની આવી વર્તણૂક શા માટે હશે? કાબર-ચકલીને પરસ્પર જન્મજાત દુશ્મની હોય છે કે શું?

(ચકલીઓ રાતવાસો સમૂહમાં કરે છે એ ખરું, પણ માળા તો અલગ અલગ કરે છે અને પોતાની હદમાં બીજી ચકલીઓને માળા કરવા દેતી નથી. તમારી માળાપેટીનો જ્યાં સુધી એક ચકલી પ્રજનન માટે ઉપયોગ કરશે ત્યાં સુધી બીજી ચકલીઓ કે પંખીઓને તે માળાપેટી પર આવવા નહીં દે.

બગલા, ઢોંક, કાજિયા, સુગરી વગેરે સમૂહમાં માળા કરે છે. આજુબાજુનાં વૃક્ષો પર તેમના માળા નજીક નજીક હોય છે. ‘ડિસ્કવરી ચેનલ’માં તમે આવા સામૂહિક માળા કરનાર પંખીઓ જોયા હશે.

દેવડ, દેવચકલીની જેમ કાબર બખોલમાં માળા કરનાર પક્ષી છે. કુદરતી બખોલોના અભાવે તેઓ માળાપેટીઓનો ઉપયોગ કરે છે. કોઈ કોઈ પંખી બીજા પંખીના માળા ક્યારેક તોડે ફોડે છે. કાબરને તમારી માળા પેટીમાં પ્રજનન કરવું છે એટલે તે ચકલીયુગલને હેરાન કરીને તેમાંથી હાંકી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે. બાકી ચકલી-કાબરને જન્મજાત દુશ્મની નથી.

લાકડાની પેટીનો તમે માળાપેટી કરવામાં ઉપયોગ કર્યો તેથી ખુશી થાઉં છું. ઈચ્છું છું કે, તમારી માફક અન્ય મિત્રો આવી સાદી વસ્તુઓનો માળા પેટી કરવામાં ઉપયોગ કરે, તો બખોલોમાં માળો કરનાર કેટલાંય પંખીઓ તેનો લાભ લેશે. તમે એક અનુકરણીય ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે. - લા.)

રશિન એ. ધોળકિયા

બી-૨૦૧, રાધે એપાર્ટ., ગાયત્રી સોસાયટી સામે, નવયુગ કોલેજ
પાછળ, નવો રાંદેર રોડ, સુરત ૩૯૫ ૦૦૯

મત્સ્યભોજી બતક (SMEW, Mergus albellus) અંગેનો અહેવાલ

તા. ૧૯-૨-૦૨ના રોજ વડોદરાના પક્ષીચાહક મિત્ર સિધ્ધાર્થ અમીન સાથે વડોદરાથી આશરે ૨૫ કિ.મી.

દૂર આવેલ હરિપુરા (તા. જરોદ) ગામના તળાવે પક્ષીદર્શન માટે સાંજે નીકળ્યો હતો. હરિપુરા તેમજ તેની આજુબાજુ આવેલ વડદલા અને ધનોરાનું તળાવ પણ પક્ષીનિરીક્ષણ માટે આદર્શ સ્થળ છે. હરિપુરાના તળાવમાં અમે લગભગ ૩૮ જેટલી ભગવી સૂરખાબ (Brahminy Duck) , ૪ નકટા (Nukta) , ૧૩ સીંગપર (Pintail) , ૮ રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) અને ૪ જેટલી નાની મુરઘાબી (Common Teal) જોઈ. અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે અમને આ બધી બતકો સાથે મત્સ્યભોજી બતક (SMEW) ની એક માદા જોવા મળી. અંધારું થતાં સુધી, લગભગ એક કલાક સુધી તેની પ્રવૃત્તિને નીરખવાનો મોકો મળ્યો, તેથી તેની પાકી ઓળખ પણ શક્ય બની. તે જ્યારે પાણીની બહાર આવીને બેઠી અને પીંછા સાફ કરવા લાગી ત્યારે તેનું સંપૂર્ણ શરીર નિહાળવાની તક મળી, તેથી અને પક્ષીદર્શન અંગેનાં પુસ્તકોની મદદથી, સ્થળ પર જ તેની પાકી ઓળખ શક્ય બની. મત્સ્યભોજી બતક અંગેના ભૂતકાળના કોઈ અહેવાલ 'વિહંગ' આપી શકે ?

(' Birds of Gujarat ' Salim Ali, JBNHS Page 391, No. 542, 1954, mentions Butler (SF Vol. IV Page 31, 1876) saw it occasionally on some tanks in northern Gujarat. He described it as very uncommon and extremely shy. It has not been recorded from Kutch & Saurashtra : Cortesy, Dr. B.M. Parasharya)

રોહિત વ્યાસ

૧૮૦, અજીત સોસાયટી, ઊર્મી સોસાયટી પાસે, અલકાપુરી, વડોદરા

સુરત જિલ્લામાં ચિલોત્રો

તા. ૨-૪-૨૦૦૨ના રોજ હું, માંડવી, ઉત્તર રેંજના RFO શ્રી ડી. જે. રાજપૂત, દક્ષિણ રેંજના RFO શ્રી એસ. જી. મંદોડ તેમજ ACF શ્રી વી. જી. ચૌધરી, સાંજે ૫-૦૦ કલાકે, માંડવીથી ઉત્તરપાડા રોડ પર આવેલ માંડવી, ઉત્તર રેંજના જંગલ વિસ્તારમાં આવેલા સરસી વનમાં ગયા હતા. સાંજે ૬-૦૦ વાગ્યાનો સમય હતો. અચાનક મોટા ઝાડ ઉપર અવાજ સંભળાયો. મારી નજર ગઈ. જોયું તો ચિલોત્રો (Grey Hornbill) ! મારાથી મોટા સાદે બોલી દેવાયું, "અરે ! આતો Hornbill" મારા સાથી મિત્રોની

નજર પણ ગઈ. અમારી પાસે 21x 8 નું બાયનોક્યુલર હતું. લગભગ અડધો કલાક સુધી અમોએ એની પ્રેમક્રીડા જોઈ. કુલ છ ચિલોત્રા હતા. પૂબ જ મજા આવી. અમારા વિસ્તારમાં પ્રથમ વખત જ આ પક્ષી જોવા મળ્યું. ખરેખર સુંદર અને અદ્ભુત હતું. ફરી ૪ થી તારીખે હું અને મારા મિત્ર કુશલભાઈ શાહ ફરી વખત સરસી વનમાં ગયા. તે દિવસે પણ સવારે ૧૦-૦૦ કલાકે એક ચિલોત્રો એ જ જગ્યાએ જોયો.

જયંત ભોજવાલા

ખત્રીવાડ, ધોરીમાર્ગ, માંડવી, જિ. સુરત

તલિયા ટપૂસિયાના માળા

તા. ૮-૯-૨૦૦૨ના રોજ મારા બેન, બનેવી ગામથી આવેલાં એટલે ફરવા જવાનું નક્કી કર્યું. ભત્રે ભાણિયા, આશિષ અને હિતેશને પણ મારાથી પક્ષીઓનો શોખ જાગ્યો હોવાથી ફરવાનો અને પક્ષીનિરીક્ષણનો કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો. અમે સવારે સુરતથી ૬ વાગ્યે નીકળ્યા. વલસાડ પાસે પારનેરા ડુંગર રળિયામણો છે. આજુબાજુ જંગલખાતા તરફથી ઝાડ વાવ્યાં હોવાથી સારું જંગલ બની ગયું છે.

લગભગ ૮ વાગ્યે બીલીમોરા પહોંચ્યાં. ત્યાં મહાદેવનું મંદિર હોવાથી બધાં દર્શન કરવા અંદર દાખલ થયા. સરસ મંદિર છે. આજુબાજુ બગીચો છે. બગીચા ફરતે જાણી જેવાં પાન ધરાવતાં ઘાટા, લગભગ પાંચેક ફૂટ ઊંચા નાનાં છોડ, હતાં. તેમાં એક નાનું ચકલી જેવું પક્ષી, મારા ભાણિયાઓ પ્રથમ વખત જોતા હોવાથી દોડતા આવ્યા, "મામા નવું કોફી કલરનું ટપકાંવાળું પક્ષી છે." મને અંદાજ આવી ગયો. અમે એકદમ નજીક ગયા. ફોટો પાડ્યો છતાં બેહુ હતું. આટલું નજીક હું પણ પ્રથમ વાર જોતો હતો, લગભગ ૮ ફૂટ નજીક. ત્યાં જ મારા મોટાભાઈનું ધ્યાન ગયું ગોળ દડા જેવા વૃક્ષની અંદર તલિયા ટપૂસિયા (Spotted Munia) નો માળો હતો. પછી તો શરૂ થઈ માળાની હારમાળા. જેટલાં આવાં વૃક્ષો હતાં, દરેકમાં માળો હતો. ઘણાં વૃક્ષોમાં તો બે માળા હતા. લગભગ ૧૬ જેટલા માળા હશે.

ત્યાર બાદ, ત્યાંથી નીકળી પારનેરા પહોંચ્યા, જ્યાં શોબીગી (Iora), નાનો લક્કડખોદ (Pigmy

Woodpecker), દૂધરાજ (Paradise Flycatcher), અધરંગ (Tickell's Blue Flycatcher), વાંકીયાંચ લેલું (Slatyheaded Scimitar Babbler) વગેરે પક્ષી જોયા.

નાની પાનબગલી (Little Bittern) નું અવલોકન

તા. ૧-૯-૦૨ના રોજ 'નેચર ક્લબ' માટે અવાજ રેકોર્ડિંગ અર્થે સુરતની આજુબાજુનાં તળાવો ઉપર 'રેકોર્ડિંગ' કરી રહ્યો હતો. મારી સાથે નિર્મલાબેન અને મારા ભાણેજ હિતેશ અને આશિષ હતાં. સુરત-ડુમસ રોડ ઉપર ગવિયર તળાવે, સવારે ૮ વાગ્યે અમે પક્ષીનિરીક્ષણ કરી રહ્યાં હતાં. લગભગ ૭ જેટલાં શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) હતાં. તેમાંનાં ચાર શ્વેતપંખ જલમાંજરની સાથે ચાર-ચાર એટલે કે સોળ જેટલાં બચ્ચાં હતાં. આટલી સંખ્યામાં બચ્ચાં પહેલી વાર જોયા.

ત્યાં જ એક પાનબગલી (Bittern) ઊડીને દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ તળાવમાં ગઈ. હું બોલુ ત્યાં જ નિર્મલાબેન બોલી ઉઠ્યા, "આ તો નાની પાનબગલી (Little Bittern)!" અલપ ઝલપ જોઈ, પણ ૧૦ મિનિટ બાદ ફરી એ ઉત્તરથી દક્ષિણે તળાવમાં જતી જોઈ, ત્યારે તેમાં જરા પણ શંકા ન રહે, એટલી સરસ જોઈ. ગુજરાતની પક્ષીનોંધમાં આનો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી. (નાની પાનબગલીનું વર્ણન સ્થળ પર જ લખી લેવું જરૂરી હતું. અથવા તેની કઈ વિશિષ્ટ નિશાનીઓથી તેને ઓળખી તે અહીં આપવું જોઈતું હતું. ગુજરાતમાં અગાઉ નોંધાયેલ ન હોય તેવું પંખી જોવામાં આવે ત્યારે આ બહુ જરૂરી અને મહત્ત્વનું છે. - લા.) થોડાં દિવસ પહેલા, 'નેચર ક્લબ, સુરત' માટે રતનમહલ ગયો હતો ત્યારે ત્યાં Nilgiri Flycatcher જોયું હતું અને અવાજ પણ રેકોર્ડ કર્યો હતો. એ પહેલા કોશી કોયલ (Drongo Cuckoo) ની પ્રથમ નોંધ તથા અવાજ રેકોર્ડ કર્યો હતો. આ બધુ શું સૂચવે છે? વાતાવરણમાં ફેરફાર? અગાઉ પક્ષીનિરીક્ષકો ઓછા હતા? કે જંગલો કપાતાં જતાં હોવાથી પક્ષીઓનું સ્થળાંતર? (આ ત્રણેય બાબત હોઈ શકે. - લા.)

નવરંગ (Indian Pitta) સાથે ૧૦ દિવસ એક વહેલી સવારે કોઈ ભાઈ રસ્તે સવારમાં

નિકળ્યા હશે. તેમને એક કાબર જેવડું, રંગીન પક્ષી મળ્યું. તે હતું નવરંગ. તેઓએ 'નેચર ક્લબ'ના સભ્યોનો સંપર્ક કરી તે પક્ષી, દર્શન દેસાઈને આપ્યું. ત્યાંથી હું લાવ્યો. તે ન હતું ઊડી શકતું. ખાવાનું પણ બંધ કરેલ. ત્રણ ચાર દિવસમાં નબળું પડી ગયું. સુરતમાં દર વર્ષે જ્યાં નવરંગ એકલ દોકલ આવે છે, ત્યાં લઈ જઈ બહાર મૂક્યું, પણ થોડાં ડગલાં ચાલીને બેસી ગયું. અમે બે એક કલાક બેઠા પણ તેનું કોઈ હલનચલન ન હતું. મેં વિચાર્યું, આમને આમ રહેશે તો કાગડા કે અન્ય કોઈ પક્ષી મારી નાખશે. ઘરે લઈ જઈ શાકભાજીવાળા પાસેથી ફલાવર, કોબીજમાંથી નીકળતી લીલી ઈયળો લાવ્યો. બે ચાંચ ખોલીને ધરાર ખવડાવી. અરીસા લઈ જતો, પણ પોતાનું પ્રતિબિંબ જોવા છતાં કોઈ અસર થઈ નહીં. નવરંગનો મેં 'રેકોર્ડિંગ' કરેલ અવાજ સંભાળાવ્યો, પણ કંઈ જ અસર નહિ. બહેરું હશે? આંધળું હશે? એવો વિચાર આવ્યો. પછી થયું, 'શોક' લાગ્યો હશે. બે દિવસ ઈયળ ખવડાવ્યા પછી શક્તિ આવી. ઘરમાં ધીરે ધીરે ફૂદતું ફૂદતું ફરવા લાગ્યું. નાના ટેબલ પર બેસાડ્યું તો ફૂદીને નીચે! એનો અર્થ એ થયો, આંધળું નથી શોક જ લાગ્યો છે. ધીરે ધીરે તંદુરસ્ત થવા લાગ્યું. ત્યાં બે ચાર દિવસ પછી 'નેચર ક્લબ'ના નિર્મલા મેડમ, જે પક્ષીઓની સારવાર કરે છે, તેમને આપ્યું. તેઓએ બે દિવસ રાખ્યું, પછી એક જગ્યાએ છોડ્યું. ત્યાં તેના ઉપર કાબરોએ હુમલો કર્યો. નવરંગે સામે હુમલો કર્યો. પછી બધાં જ દૂર જઈ ચણવા લાગ્યાં, મિત્રો બની ગયા અને સાથે ઊડી ગયા.

ભરૂચ અંકલેશ્વર વચ્ચે ધોરીમાર્ગ પર મારી નજર સામે એક ચાતક (Piedcrested Cuckoo) ખટારા સાથે અથડાયું. મેં ગાડી ઊભી રાખી ને લઈ લીધું. તેનો પગ તૂટી ગયો હતો. થોડી વારમાં છ થી સાત ચાતક આવી ગયા. બચવાની આશા જણાતી નહોતી. નિર્મલા મેડમને આપ્યું. ચાર દિવસની સારવાર પછી એક દિવસ ઘરમાંથી ઊડી ગયું.

સુરતમાં (Water-Cock) જલમુરઘો

તારીખ	નર	માદા
૦૨-૬-૨૦૦૦ દ.ગુ.યુ.નિ.કેમ્પસ	૨	૧
૧૧-૬-૨૦૦૦ કામેરજ	૨	-
૦૯-૬-૨૦૦૦ દ.ગુ.યુ.નિ.કેમ્પસ	૨	-

૦૨-૬-૨૦૦૧ ગવધર તળાવ	૧	-
૩૦-૭-૨૦૦૧ કામરેજ	૨	૧
૩૦-૭-૨૦૦૨ દ.ગુ.યુનિ.કેમ્પસ	૨	-
૦૪-૭-૨૦૦૨ કામરેજ	૭	-

મુકેશ ભટ્ટ

સારસ, ૧૦૧, ધરતી એપાર્ટ., ચંદન પાર્ક, સિટી લાઈટ રોડ, સુરત

ભાવનગર અને આસપાસ

† તા. ૨-૭-૦૨ના રોજ અમારી સંસ્થાના પ્રાણીશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓની ટીમને લઈને વેળાવદર કાળિયાર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન ગયા હતાં. ત્યાં સારસની એક જોડી જોઈ અને ૧૬ ખડમોર (Lesser Frorican) જોયાં.

† તા. ૨૪-૮-૦૨ના રોજ શહેરની વચ્ચે આવેલ પીલ ગાર્ડનમાં પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) તેની માળા વસાહતની જગ્યાએ જોવા મળ્યા. માળા બાંધવાની શરૂઆત હજુ થઈ ન હતી. (શ્રેણિક શાહની નોંધ)

† તા. ૨૭-૮-૦૨ના રોજ હું અને ડો. પારાશર્ય ભાલમાં આવેલી નિરમા કંપનીના મીઠાનાં અગરો અને આસપાસના વિસ્તારો જોવા ગયા હતા, જેમાં અંદાજે ૮૦૦૦ જેટલાં નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) અને ૧૦૦૦ જેટલાં મોટાં હંજ (Greater Flamingo) જોવા મળ્યાં.

† તા. ૧-૯-૦૨ના રોજ હું અને શ્રી હરભદ્રસિંહ સરવૈયા વેળાવદર ગયા હતા. ત્યાં જતાં રસ્તામાં સનેસ ગામ પાસે, આ વર્ષમાં પહેલી વખત ૩૦૦ જેટલાં કરકરા (Demoiselle Crane) જોયા. ઉપરાંત, વેળાવદર રા. ઉ.ની તલાવડીમાં ૩૫૦ મોટાં હંજ (Greater Flamingo) ૫૦ ગયણા (Shoveller) અને અન્ય પક્ષીઓ જોયા.

† તા. ૧૦-૯-૦૨ ખોખરાના ડુંગરોમાં એક નાનકડાં ડેમ પાસે એક તુરમ્તી (Redheaded Merlin) જોઈ.

† તા. ૨૯-૯-૦૨ના રોજ ભાવનગરથી ૩૦ કિ.મી. દૂર કૂડાના દરિયાકિનારે મેં અને હરભદ્રસિંહ સરવૈયાએ સવારે ૧૦ વાગે, ૬ શિકારી પક્ષીઓ ઊડતાં જોયા, જેમાં બે ધોળવા ઝુમ્મસ (Tawny Eagle), અને એક ખેરો

(Egyptian Vulture) હતાં. અન્ય ત્રણ ગરૂડ ઓળખી ન શકાયા.

† તા. ૬-૧૦-૦૨ના રોજ અમારી સંસ્થાના પ્રાણીશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ અને શ્રી હરભદ્રસિંહ સરવૈયા સાથે વેળાવદર ગયો હતો. ત્યાં અંદાજે ૨૦૦૦ જેટલી પટ્ટાઈ (Harrier) જોવા મળી.

† આ વર્ષે (૨૦૦૨) સારા ચોમાસાને કારણે અહીંના 'વિક્ટોરિયા પાર્ક' આરક્ષિત જંગલમાં આવેલું કૃષ્ણકુંજ તળાવ સાત વર્ષે ભરાયું. તેમાં વચ્ચે આવેલાં ભાવળનાં વૃક્ષો ઉપર ઓગષ્ટ માસથી જ નાના કાજિયા (Little Cormorant), રાત બગલા (Night Heron) અને સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) ની માળાવસાહતો થઈ છે. ભાવળની ગીચતાને કારણે માળાની સંખ્યા ગણવી મુશ્કેલ છે. પક્ષીઓની આવનજાવન પરથી લાગે છે કે માળાની સંખ્યા ઘણી સારી છે.

ઇન્દ્ર ગઢવી

લ્હોટ-૨૨૦૦, અંકુર સૈકાયટી, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

'બરડામાં પક્ષીદર્શન'

સૌરાષ્ટ્રમાં ગિરનાર પછી જો વનસ્પતિસૃષ્ટિથી સમૃદ્ધ કોઈ પર્વત હોય તો તે બરડો ડુંગર. તે આયુર્વેદિક વનસ્પતિથી ભરપૂર છે. તેમાં પણ છેલ્લાં ૮-૧૦ વર્ષથી લાકડાં કાપવાનું તેમજ દારૂ ગાળવાનું ઘણું ખરું બંધ થયેલ છે. અંદર ઘણા ચેક ડેમ બનાવવામાં આવેલ છે, એટલે ઘણી ખરી જગ્યાએ પાણી ભરેલાં દેખાય છે. વહેલી સવારે ૬-૦૦ વાગે ખંભાળા ડેમ પહોંચ્યાં. આસપાસનાં વૃક્ષો ઉપરથી મોર તથા અન્ય પક્ષીઓ પાણી પાસે જોયાં. ત્યાં હંજ, પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) તથા કાજિયા (Cormorant) જોયાં.

ખંભાળાથી આગળ અમારો પ્રવાસ સાત-વિરડાની જગ્યાએ પહોંચ્યો. માર્ગમાં અમે ઘણી જાતનાં પક્ષીઓ જોયા. તેમાં જલમાંજર (Jacana) (ક્યો? સં.), બુલબુલ (Bulbul) (ક્યું? સં.), કલકલિયો (Kingfisher) (ક્યો? સં.), ઘંટીટાંકણો (Hoopoe), વૈયાં (Rosy

Pastor), ખેરખટ્ટા (Treepie), સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), નાના બગલા (Little Egret), કબૂત બગલો (Grey Heron), ટીલિયાળી બતક (Spotbill), મોર (Pea Fowl), દેવચકલી (Indian Robin), તેતર (Partridge), કંસારો (Copper-smith), ભગતડાં (Coots), દિવાળીઘોડો (White Wagtail), સુગરી (Weaver bird), દરજીડો (Tailor Bird), કાળોકોશી (Black Drongo), તલિયો હોલો (Spotted Dove), થોરિયા લેલા (Common Babbler), સીંગપર (Pintail), બટાવડાં (Sandgrouse) વગેરે.

સાત વીરડાથી કિલેશ્વર તરફ અમારો પ્રવાસ આગળ વધ્યો. કિલેશ્વરમાં કલકલિયા (ક્યો?-સં.)ને પાણીમાંથી માછલી પકડતો જોવાની મજા આવેલ.

બરડામાં મુખ્ય વનશ્રીમાં ગોરડ, બાવળ, ગુગળ, થોર, આમળા, રાયણ, આંબલી, વડ, પીપળ, લીમડા વગેરે વધારે જોવા મળે છે. લેન્ટેનાનો પણ વધારો થઈ ગયેલ છે. તેનો નાશ કરવો જોઈએ.

કિશોરભાઈ જોશી, જીતેન્દ્રસિંહ સોઢા, મહેશ વૈષ્ણવ
“ચન્દ્રાસ્મૃતિ”, આશાપુરા સોસાયટી, છાંયા રોડ, પોરબંદર

જાંબુઘોડામાં પક્ષીનિરીક્ષણ

આ વર્ષે પ્રકૃતિ શિક્ષણ શિબિરમાં જાંબુઘોડા ખાતે પ્રશિક્ષક તરીકે ગયો હતો. ‘કેમ્પ સાઈટ’ કડા ડેમની પાસે જ હતી. ડેમ વિસ્તારમાં ઘણાં પક્ષીઓ હતાં. ડેમમાં પાણી સારું એવું ભરાયું હતું. જોવા મળેલાં પક્ષીઓની નોંધ મોકલું છું. (તા. ૨૩-૧૨-૦૧ થી ૪-૧-૦૨ સુધી)

ભગવી સુરખાબ (Brahminy Duck) ૮૦, ફાટીયાંચ ઢોક (Openbill Stork) ૧૧, ઊલટીયાંચ (Avocet) ૭, ગયણો (Shoveller) ૫, ભગતડાં (Coot) ૨૫, નાની ડૂબકી (Little Grebe) ૨૩, મોટી ચોટીલી બતક (Great-crested Grebe) ૧૦, નાના કાજિયા (Little Cormorant) ૧૫, રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) ૩૩, પિયાસણ (Wigeon) ૬૦, સિંગપર (Pintail) ૮, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) ૪૩, થરથરો (Black Redstart) ૨, દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) ૧.

૨૩/૨૪-૬-૦૨ના રોજ મારા ત્રણ મિત્રો સાથે રાયપુર જવાનું થયું હતું. મોટરસાયકલ લઈને સવારે રાયપુરથી નીકળી, ૧૦ વાગ્યે, નારૂકોટ આશ્રમશાળા પહોંચ્યાં. ત્યાંથી વનકેડી પર ચાલતા આગળ વધ્યા. જંગલમાં પક્ષીઓનો કલબલાટ ખૂબ જ જોરથી આવતો હતો. જાણે સૂરસંગીતની સ્પર્ધા હોય તેમ ચારે બાજુથી વારાફરતી અલગ-અલગ પક્ષીઓના અવાજ આવતા હતા! વનકેડી પર ચાલતી વખતે મારી નજીકના ઝાડ પરથી એક નાનું પક્ષી ઊડીને આગળના વૃક્ષ પર જઈને બેઠું, ખાલી એની પૂંછડી દેખાતી હતી. વારંવાર ઉપર નીચે થતી હતી. તેની પૂંછડીની નીચે લાલભાગ જોતાં, મનમાં થયું, નક્કી આ નવરંગ હોવું જોઈએ. આગળ વધતા શાંતિથી ઝાડના થડ પાછળ સંતાઈને જોયું તો, આશ્ચર્ય સાથે, ખૂબ જ આનંદ થયો! હા ! આ જ નવરંગ ! રોહિતભાઈ પાસે તેના વિશે ઘણું સાંભળ્યું હતું. પહેલી વાર જોવા મળ્યું. આશરે સવા કલાક સુધી જોયું. નજીકમાં ઊડી ઊડીને જમીન પર આવતું અને જીવાત લઈને ડાળી પર બેસતું. આ સાથે ત્યાં જોયેલાં અન્ય પક્ષીઓની નોંધ મોકલું છું. નવરંગ (Indian Pitta) ૨, થરથરો (Black Redstart) ૩, પીળક (Golden Oriole) ૧, બપૈયો (Common Hawk Cuckoo) ૪, શ્વેતનયના (White-eye) ૧૦, કાળીપીઠ લક્કડખોદ (Blackbacked Woodpecker) ૨, સોનેરીપીઠ લક્કડખોદ (Indian Goldenbacked Woodpecker) ૫.

અનિલ ગોહિલ

એ-૫૭, ભાગ્યલક્ષ્મી સો., ગોરવા, આઈ.ટી. આઈ. પાછળ, વડોદરા-૧૬.

સગાઈ ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

ફેબ્રુ. તા. ૮-૨-૦૨ થી ૧૨-૨-૦૨ સુધી સગાઈ ખાતે કોલેજની શિબિરમાં જવાનું થયું. પાનખરની ઋતુના કારણે સાગનાં પાન આખા જંગલમાં પથરાઈ ગયાં હતાં. અહીંનું જંગલ ખરેખર પક્ષીઓ માટે ખૂબ જ અનુકૂળ છે. અને હા ! ભીમરાજને જોવાનો પહેલો મોકો મળ્યો ! ખૂબ જ સુંદર પક્ષી છે. આ સાથે ત્યાં જોયેલાં પક્ષીઓની યાદી મોકલું છું.

ભીમરાજ (Racket-tailed Drongo) ૨૩, સફેદપેટ કોશી (Whitebellied Drongo) ૧૭, કાળા કોશી

(Black Drongo) ૩૨, શોભિગી (Iora) ૮, સફેદનેણ બુલબુલ (Whitebrowed Bulbul) ૭, તરવરિયા માખીમાર (Greyheaded Flycatcher) ૪, સફેદડોક ઢોંક (Whitenecked Stork) ૨, મોરબાજ (Crested Hawk Eagle) ૧, મધિયો (Honey Buzzard) ૧, વનચીબરી (Jungle Owlet) ૨, ખેરખટ્ટો (Tree pie) ૭, સફેદનેણ નાયણ (Whitebrowed Faintail Flycatcher) ૭, ટપકીલી નાયણ (Whitespotted Faintail Flycatcher) ૩.

જરૂરી છે એક જૂનું ઝાડ !

ઉનાળા અને ચોમાસામાં પક્ષીઓના માળાની ઋતુ ગઈ અને હવે મહેમાન પક્ષીઓની ઋતુ આવી. માળાની ઋતુમાં ખાસ તો એ જોવા મળ્યું કે, એક જૂનું ઝાડ, જેમાં એક જ બખોલનો પહેલાં ચીબરી (Owlet) એ ઉપયોગ કર્યો, પછી કાબરે (Common Myna) ઉપયોગ કર્યો, ત્યાર બાદ બબ્બઈ (Brahminy Myna) એ ઉપયોગ કર્યો અને એ જ બખોલનો ત્યાર બાદ ઘોએ ઉપયોગ કર્યો! જરૂરી છે એક જૂનું ઝાડ ! આજે જૂનાં ઝાડ જ ઓછા થયાં છે અને નવાં એટલાં ઊગતાં નથી.

† ૧૮-૧૧-૨૦૦૧ના રોજ, સૌ પ્રથમ ધર્મજ ગામની સીમમાં બે વૈયાં (Rosy Pastor) જોયાં. ચાર-પાંચ દિવસ જોયાં, પછી કદાચ આગળ વધી ગયાં હશે, એટલે જોવા મળતાં નથી. અમદાવાદના આકાશમાં વૈયાંનાં ટોળે-ટોળાં તા. ૨૫-૧૧-૨૦૦૧ના રોજ ગીતામંદિર 'બસ-સ્ટેન્ડ' નજીકનાં વૃક્ષોમાં જોવા મળ્યાં.

† ધર્મજ વીરસદની સીમમાં એક શ્વેત વનલેલું (Albino Jungle Babbler) જોવા મળે છે. એક જ સ્થળે આસપાસમાં ફરતું રહે છે. પૂર્ણ સફેદ છે. તેનો ફોટો મોકલ્યું છે. આસપાસનાં લોકો પાસેથી જાણવા મળ્યું કે, તે નાનું બચ્ચું હતું ત્યારે બીજાં લેલાં તેને મારતાં. મારા નિરીક્ષણમાં તો તે લલેલું આગળ-આગળ જતું અને પાછળ બીજાં લલેલાં ખોરાક માટે ફરતાં જોયાં.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આગ્રહ ચોક, ધર્મજ-૩૮૮૪૩૦

નાના બગલાનો ટિટોડીના બચ્ચા પર હુમલો

તા. ૩-૬-૦૨ના સવારે જામનગર ક્રિકેટ ગ્રાઉન્ડ ખાતે મારી ક્રિકેટ પ્રેક્ટીશ માટે સવારે પોણા સાત વાગ્યે ગયેલો. ત્યાં એક બાજુમાં મોટી ગટરનું નાળું આવેલ છે. ત્યાં માટીના ઢગ પર ટિટોડી (Redwattled Lapwing)ના માળામાંથી હજુ બે દિવસથી જ, બે બચ્ચાં તેમનાં મા-બાપ જોડે ચાલવા શીખ્યા હતાં. મને થોડે દૂરથી જોયા બાદ, દૂર તેના મા-બાપ સલામતી માટે તેમની પાછળ આવવા જાણે શિખવાડતાં હતાં. મા, ત્રણ ચાર પગલાં ચાલી નીચે બેસી જાય, ફરી ચાલે, ને તેની પાછળ બે બચ્ચાં. બાજુમાં બીજી ટિટોડીની હદ હતી, એટલે તેઓ પણ આમને ભગાડવા હવામાંથી નીચે 'ડાઈવ' મારી, મારો કરતાં હતા. ત્યાં એક નાનો ધોળો બગલો (Little Egret) તેમનાથી ૧૫ ફૂટ દૂર ઊતર્યો અને દૂરથી તેમને જોવા લાગ્યો. પાંચ મિનિટ પછી અચાનક દોડીને હુમલો કરી, પેલી ટિટોડીનાં બે બચ્ચાંમાંથી એકને પોતાની ચાંચમાં ઉપાડીને ઊડવા લાગ્યો. ત્યાં મા-બાપમાંથી એક ટિટોડી બચ્ચાને બચાવવા તેની પૂંછડીએ ચોંટીને સાથે ઊડી. એક કાગડો, આ જ બચ્ચા માટે બગલા પાછળ પડ્યો, પણ ત્રણ-ચાર ટિટોડીએ પાછળ પડીને તેને ભગાડ્યો. પેલી ટિટોડીએ છેક પચાસેક ફૂટ ઉપર બગલા પર હુમલો ચાલુ રાખ્યો. બગલાની ચાંચમાંથી બચ્ચું છટક્યું અને નાળાની આસપાસનાં સવા ફૂટ ઊંચા ઘાસમાં ક્યાંક પડ્યું. બગલો ભાગી ગયો. ગટરની સામી બાજુનાં ઘાસમાં ક્યાં પડ્યું, તેનો ખ્યાલ ન આવ્યો. હું દોડ્યો પણ સામે પાર જવાય તેમ ન હતું. નાનો ધોળો બગલો, દેડકાં, કાર્ચિડા ઉપરાંત, આવાં નાનાં બચ્ચાંને પણ પોતાનો ખોરાક બનાવતા હશે? બે દુશ્મનોના હુમલાને ખાળવા આમ, દરરોજે એકબીજાની હદ માટે ઝઘડતી ટિટોડીની બે જોડીઓ અચાનક એક થઈ ગઈ !

ખીજડિયાની મુલાકાત

તા. ૧૫-૮-૦૨ના વહેલી સવારે હું, જુમાભાઈ, ફોટોગ્રાફર્સ યશોધન ભાટિયા અને મનિષ ત્રિવેદી, ૬-૩૦ વાગ્યે, ખીજડિયા જવા રવાના થયા. સાત વાગ્યે ખીજડિયા પહોંચી ગયા. ત્યાં શ્વેતપાંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed

Jacana) નો અવાજ સંભળાયો એટલે અમે બાવળની આડશમાં છુપાયા. ૨ કલાક સુધી સફેદ કમળનાં પાંદડાની જબરદસ્ત જાજમ પર આશરે ૭ જોડી ખૂબ જ નજીકથી જોઈ. ત્યાં સામે જ તેમના માળા હતા. દરેકમાં ઘેરા ભૂરા રંગનું એક ઈંડું હતું. તેના પર બેસી, થોડી વાર પછી ઊડીને દૂર જાય. તેમની પાછળ જ નકટા (Comb Duck) ની ચાર જોડી કાર્યરત હતી અને તે જ સ્થાન પર બે નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen) ફર્યા કરતા હતા. આગળ જતા, બાવળનાં મોટાં વૃક્ષો પર ઢોર બગલા (Cattle Egret), પોતાના પ્રજનન પોષાકમાં, માળાઓમાં આજુબાજુવાળા સાથે પીંછાં ફુલાવી ઝઘડતા જોયા. બાજુમાં જ ધોળી કાંકણસાર (White Ibis), તથા કાજિયા (Cormorant) ના માળાનો સમૂહ હતો. તે વૃક્ષોની પાછલી બાજુ, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), સાંકીકડા લઈ જતા જોઈ. ત્યાં તેનો હશે. (નાની કાંકણસારનું પ્રજનન ગુજરાત રાજ્યમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. તમે આ બાબત વધારે તપાસ કરો અને ક્યાં, કેટલા માળા તથા તેમની પરિસ્થિતિ વગેરે વિશે વધારે માહિતી મેળવીને 'વિહંગ'ને મોકલો. -લા.) બાજુનાં પિલુડીનાં વૃક્ષોની આસપાસ રણ બુલબુલ (Whitecheeked Bulbul) પોતાના અવાજથી આકર્ષિત ખૂબ જ નજીક આવી દ્રષ્ટિમાન થતું હતું.

પહેલા સારા વરસાદથી મોટું તળાવડું બન્યું છે ને સરસ આવાસ છે. ત્યાં અચાનક સુંદર દૃશ્ય જોયું. મોટી ચોટીલી ડૂબકીને (Greatcreasted Grebe) છટાથી તરતી જોઈ. આ વર્ષે મેં તેની ત્રણ જોડી જોઈ. તેમનાથી દૂર ભગતડાં તરતાં હતાં. કબૂત બગલો (Grey Heron), કાબરો કલકલિયો (Pied Kingfisher), અને ફૂટકીઓ કાર્યરત હતા. ત્યાંથી ખીજડિયા - ૧ના છેલ્લા વોચટાવર ગયા. ત્યાં ઉપર ચઢીને પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), નાની ડૂબકી (Little Grebe), નાની સિસોટી બતક (Lesser whishing Teal), હંજ (Flamingo), દરિયાઈ બગલો (Reef Heron), કાશ્મિરી વાબગલી (Whiskered Tern) ને માણ્યાં. દૂર દૂર બગલાઓની માળાવસાહત હતી. ત્યાં ઢોંક (Stork), કાજિયા (Cormorant), બગલા (Egret), નાં અસંખ્ય માળા જોવા મળ્યાં. વળતાં, નાની ખલિલી (Whimbrel), અને રસ્તાની બાજુએ ટપૂસિયાનાં (Whitethroated Munia) નાનાં જૂથ તથા તેતરને રસ્તો ઊતરી જતાં જોયા.

ત્યાંથી ખીજડિયા-૨, જાંબુડા તરફ ગયા. ત્યાં નિરીક્ષણ મંચ પહોંચતા પહેલાં ભોંય ચકલી (Blackbellied Finch Lark) અને મોટો ચંડૂલ (Crested Lark) વારેઘડીયે સામા આવીને દૂર ચાલ્યા જતા હતા. ત્યાં અબલખ (Oystercatcher) ના અવાજ સંભળાયા. ગજપાંઉ (Blackwinged Stilt) અને ઊલટીચાંચ (Avocet) પાણીમાં ઊભેલાં જોયા. કાળાપગ કીચડિયા (Little Stint) ખૂબ જ કાર્યરત હતા. ત્યાં ગાડી ઊભી રાખી, ચાલીને એક સ્થળે ગયા તો મેં મારા જીવનમાં પહેલી જ વાર અદ્ભુત દૃશ્ય જોયું. લગભગ ૧૫૦ જળહળ (Indian Skimmer)નું ટોળું જોવા મળ્યું. તેમની સાથે લગભગ ૬ જેટલી મોટી વાબગલી (Caspian Tern) સુંદર લાગતી હતી. થોડે દૂર બેસી દૂરબીનથી જળહળની પ્રવૃત્તિ ખૂબ માણી. 'ફોટોગ્રાફર્સ' ઊભડક બેસી, ધીમે ધીમે તેમની નજીક જઈ ફોટા પાડવા ગયા. હું તથા જુમાભાઈ દૂરના પાળા પર ચક્કર મારવા ગયા. મોટો ચંડૂલ (Crested Lark) તો સાથે જ 'કંપની' આપતો હતો. ઢોંગલીઓ (Sand Plovers) અને મોટા ચકવાને (Great Stone Plover) જોયાં.

ખીજડિયા-૧ ના છેલ્લા વોચટાવર પર ભમરીનાં દરો છે. ત્યાં ધ્યાન રાખવા જેવું છે ! ઘણાંને તે કરડેલી છે ! આ વખતે મને અચાનક આંખની પાંપણ પાસે ડંખ મારી ગઈ અને ૧ કલાક સુધી ખૂબ જ બળતરા થઈ.

જયપાલસિંહ જાડેજ

'શ્રી અંબાભવન', ૮ પટેલ કોલોની, જામનગર

White - throated Munia

White-throated Munia which commonly nests in sparse scrub forest was seen nesting on a Citrus limon (Family - Rutaceae, Local Name - LIMBU) tree, in Gujarat State Fertilizers & Chemicals Limited (GSFC) township, Fertilizer Nagar, in the backyard of our quarters no. 731 / D, where I have been staying for the past 10 months. The tree was about 2.50m. tall and the nest was at a height of 2m. The nest was constructed on a fork of a secondary and tertiary branch of the tree well inside the canopy. The nest opening was facing the east direction, which had 100 % canopy cover above and 60 % canopy cover around the

nest. The visibility was 20 % from the east, 10 % from the west, 95 % from the north and 90 % from the south. The selection of a nest site on a thorny tree species is to avoid the attack from terrestrial predators like mongoose, domestic cats and so on, while the cover above the nest acts as an escape cover from aerial predators.

The nest was dome shaped, mainly comprising of grass (*Eragrostis Sp.*, Family Poaceae, Local Name - Charchariyu), which forms the outer side of the nest. This was interspersed with threads, twigs, feathers and dry faecal matter on the outer wall of the nest. Dry cotton was used to line the inner walls of the nest with more cotton padding at the bottom and floor of the nest. This would ensure a soft substrate to the chicks in addition to the warmth it would provide.

Two birds probably a male and a female (could not be identified, as they look alike) were seen visiting the nest everyday. Since the birds were always around the nest, it was not possible to ascertain whether there were hatchlings inside. The birds were seen around the nest for about 15 days. It is very evident that this species has developed a survival strategy for itself and its chicks by selecting thorny species for its breeding.

I am very much grateful to Mr. Pankaj Joshi (Research Biologist) for identifying the grass species and Dr. Justus Joshua (Scientist - Ornithology & Wildlife Biology) for going through the manuscript and suggesting relevant changes and providing encouragement.

Birds seen in & around Gomati Pond, Dakor

During my visit to Dakor town, which is 36 kms away from Anand, on 22nd December 2001, I listed following birds in & around Gomati pond area.

Birds in Gomati pond :

Little Cormorant - 12, Pond Heron - 5, Wood Sandpiper - 8, Purple Moorhen - 4, Whitebreasted Waterhen - 4, Little Grebe - 18, Little Egret - 3, Median Egret - 2, Pheasant - tailed Jacana - 2, Black Ibis - 5, Common Sandpiper - 4, Marsh Sandpiper - 2, Redshank - 2, Greenshank - 2,

Bird Species	Status / Remarks
Yellow - cheeked Tit	Frequent
Alpine Swift	Sighted once
Dusky Crag Martin	-do-
Crested Bunting	Frequent
The Cuckoo	Common on hill-tops, breeding ?
Brown Rock-Chat	Common, breeding
Yellow-Eyed Babbler	In Lantana hedges, breeding ?
Kashmir Roller	Return Passage
Piedcrested Cuckoo	Return Migration
Spotted Munia	-
Rufous-bellied Babbler	-
Indian Scimitar Babbler	Only call heard
Green Munia	Riverine area-grass mosaic, interior forest
Grey Junglefowl	Not uncommon, heard regularly
Whitenecked Stork	Seen at a pond, one sighting

Blackwinged Stilt - 11, Redwattled Lapwing - 23.)

Birds flying over the area :

Wiretailed Swallow - 8, Red rumped Swallow - 5, Whitebreasted Kingfisher - 1

Hiren Soni

Gujarat Institute of Desert Ecology (GUIDE)

Bird - watching at Mt. Abu. Some Interesting Observations

From 6th to 9th September, 2002, I had the opportunity to watch birds of Mt. Abu thanks to a beautiful camp - site and varied nature trails in the interior forest areas. Mt. Abu has sub-tropical forests with evergreen trees of Jamun and preponderance of wild mangoes. It is an important area for studying bird distribution in the country. The following birds (considered as important and

interesting sightings) were recorded during casual bird - watching.

The check - list made over three and a half days was over sixty birds. The areas covered were Guru Shikar, Achalgadh, Orya village precincts and nearby forest areas. The existing threats to avifauna are, (i) invasion by the exotic shrub - Lantana, (ii) damage to the natural forest by excessive grazing and (iii) unregulated tourism and its side effects. Although parts of Mt. Abu fall under the Mt. Abu Wildlife Sanctuary, many areas outside the Sanctuary are better than those within.

However, the good signs that are visible include, (i) agriculture without or with a low use of pesticides and fertilizers. (ii) relatively good state of some interior forest patches and (iii) priority given to pasture development by the farmers. Proper documentation of avifauna is missing and needs attention. In this regard, monitoring of its avifauna by bird-watchers would be useful. (ગુજરાત બહારનો પણ સરહદ વિસ્તાર હોવાથી આ નોંધનો સમાવેશ કર્યો છે. - સં.)

Pranav Trivedi

18, Sukomal Flats, Ramdev Nagar, Ahmedabad

ગીધ પર જાપતો

* તા. ૨-૧૨-૦૨ના રોજ હું અને મારા મિત્ર શ્રી ડી.જે. રાજપૂત (માંડવી ઉત્તર) વ્યારા વિભાગના જંગલ વિસ્તાર ઉચ્છલ મુકામે ગયા. ત્યાંથી ૧૦ કિ.મી. ત્રવાણ મુકામે જતાં, ગીધના ત્રણ માળા જોયા. દરેક માળા સાથે બે-બે ગીધ જોવા મળ્યાં. સાંજનો સમય હતો. અંધારું થવા આવ્યું હતું. બચ્યાં જોઈ શક્યા ન હતાં. એક માળો પીપળાના ઝાડ પર, બીજો સાદડના ઝાડ પર અને ત્રીજો દૂર ડુંગર પર હતો, ઝાડ ઓળખી શકાયું ન હતું. આજુબાજુના આદિવાસી રહીશોને પૂછતાં જણાવ્યું કે, ઊંડાણના ભાગે હજુ પણ માળા છે.

જ્યંત એસ. ભોજવાલા

ખત્રીવાડ, ધોરીમાર્ગ, માંડવી, જિ.સુરત.

* તા. ૮-૮-૦૨ના રોજ સવારે, ૮-૩૦ થી ૧૨-૦૦ વાગ્યાની વચ્ચે, શીલજ તળાવના કાંઠે ચમારે રાત્રે ગાયનું ચામડું ઉતાર્યું હતું. રાગ પટેલ જોડે વાત થયા મુજબ, ૭-૮-૦૨ના રોજ પણ કોઈ ચમારે ગાયનું ચામડું ઉતાર્યું હતું. શીલજ તળાવની આગળ ત્યારે મરેલી ગાય ઉપર રાગે જમીન ઉપર બેઠેલાં ૪૩ ગીધ નોંધ્યા હતાં. બીજે દિવસે ત્યાં અમોને ગીધનું એક ટોળું આકાશમાં ચક્કર મારતું દેખાયું. અમે શીલજ તળાવ પાસે બાવળની વચ્ચે મોટરબાઈક લઈને ઘુસ્યા. મરેલી ગાય પડેલી હતી. ૨૫૦ જેટલા કાગડા, ૪ કૂતરાં અને ૧૫૦ સમડી, ગાય પર હતાં, પરંતુ ગીધ નીચે ઊતરતાં બીતાં હતાં. ઝાડ ઉપર ૮ ગીધ,

કૂતરાં ખસવાની રાહ જોતાં હતાં. બાવળના વૃક્ષની વચ્ચે મૃતશરીર હોવાથી તેઓ સીધા નીચે ઊતરી શકતાં ન હતાં. લગભગ ૨-૩૦ કલાક પછી કૂતરાઓને ભગાડતાં ગીધ નીચે ઊતરવા પ્રયત્ન કર્યો અને ૩ ગીધ ગાયને ખાવા માંડ્યાં. ત્યારે અમે ફોટા પણ પાડ્યાં. પરંતુ, કૂતરાં એટલા ભૂખ્યા હતાં કે તેઓ ગમે તેમ કરીને ગાય પાસે આવી જ જતાં હતાં. પાસેનાં બીજાં વૃક્ષ ઉપર લગભગ ૨૨ જેટલાં ગીધ ખાવાનાની રાહ જોઈ બેઠા હતાં, પરંતુ તેમને ખોરાક મળ્યો ન હતો.

ગીધ માટે આ ખૂબ જ મોટો પ્રશ્ન અમોને જોવા મળ્યો.

* એલ.ડી. કોલેજમાં દેખાતા લગભગ ૪૦ જેટલાં ગીધ સપ્ટેમ્બર માસમાં દેખાતાં બંધ થઈ ગયેલ છે. આ સાલ સપ્ટેમ્બરમાં, લો ગાર્ડન, ગુલબાઈ ટેકરા, આઈ.આઈ. એમ., ગુજરાત કોલેજ, એન.આઈ.ડી., ઝાંસીની રાણીના પૂતળા પાસે, એલ.ડી. કોલેજ, એચ.એલ.કોલેજ બધી જ જગ્યાએ ગીધ દેખાતાં બંધ થયા છે. આ બધી જગ્યાએ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી ગીધ અને તેમના માળા મેં નોંધ્યા છે. આ બધાં ગીધ ક્યાં ગયા હશે ?

કાર્તિક શાસ્ત્રી

અશોકવાડી, પંચવટી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

* ઘણા વખત પછી મહુવા (જિ.ભાવનગર) માં તા. ૧૦-૮-૦૨ના રોજ બપોરના સમયે, ૨૫ સફેદપીઠ ગીધ

ગીધ પર જાપતો

હિડતાં જોવા મળ્યાં. અગાઉ એક સાથે ૪૬ સફેદપીઠ ગીધ જોવા મળેલ (જેની નોંધ વિહંગને મોકલેલ), પરંતુ પછી પ થી ૧૦ જેટલાં જ ગીધ નિયમિત જોવા મળતાં. ત્યાર બાદ, લાંબા સમયે આટલી મોટી સંખ્યામાં જોવા મળ્યાં, તો શું આટલો સમય તે અન્ય સ્થળે રહ્યા હશે ? તા. ૧૦-૯-૦૨ના રોજ સાંજે ૪-૩૦ કલાકે હું તથા શ્રી જયદેવભાઈ ધાધલ મહુવાની નજીક કોલેજના મિત્રોને પક્ષીદર્શન કરાવતા હતા ત્યારે ફક્ત ૧૦૦ મીટર જેટલી ત્રિજ્યામાં ૧૭ જેટલી વગડાઉ ટિટોડી (Yellow wattled Lapwing) એક સાથે જોઈ. આ પહેલાં એક સાથે આટલી મોટી સંખ્યામાં વગડાઉ ટિટોડી જોવા મળેલ નહીં.

પ્રા. પ્રવીણ ડોડિયા

પર, શાસ્ત્રીનગર સોસાયટી, મહુવા, જિ. ભાવનગર.

* તા. ૧૦-૨-૦૨ના રોજ સગાઈ 'કેમ્પસાઈટ' પાસે આવેલી નદી કિનારે એક ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture) બેઠેલું જોયું.

* તા. ૨૩-૫-૦૨ના રોજ રાજકોટ જવાનું થયું હતું. વટામણ ચોકડીથી બગોદરા જવાના માર્ગ પર એક ભેંસ મરી ગઈ હતી. રસ્તાની બાજુમાં આવેલાં વૃક્ષો પર ૭ ગીધ જોયા. સમય : ૧૧-૫૦ વાગ્યે - સવારે.

* તા. ૨૩-૫-૦૨ના રોજ રાજકોટ જતા ધોરીમાર્ગને અડીને આવેલા સાયલા ગામના પાદરમાં ૨૧ ગીધ જોયા.

એમાંથી પાંચ ખેરા (Scavenger Vulture) હતાં.

* તા. ૨૫-૭-૦૨ના રોજ બોડેલી ગયો હતો ત્યારે ડભોઈથી આગળ જતા, આકાશમાં ૧૧ ગીધ જોયા.

અનિલ ગોહિલ

એ-૫૭, ભાગ્યલક્ષ્મી સોસા., આઈ.ટી.આઈની બાજુમાં, બરોડા-૧૬

* છેલ્લા ચાર મહિનાથી પેટલાદથી બોધણી જવાના રસ્તા ઉપર રંગાઈપૂરા ગામ પાસે તાડનાં વૃક્ષ ઉપર પાંચથી છ ગીધ જોવા મળ્યાં છે. હમણાં તેની ઉપર માળો પણ છે. ગીધને ગિંચા વૃક્ષ જોઈએ. અગાઉ પણ મેં નોંધ મોકલી હતી, ખંભાત પાસેના તાડનાં વૃક્ષ ઉપર ખૂબ જ માળા થાય છે, તેવી જ રીતે અહીંયા બે જ વૃક્ષ છે પણ માળા માટે તેનો ઉપયોગ કરવો ગીધને ખૂબ માફક આવે છે તે જોઈ શકાય છે.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આઝાદ ચોક, ધર્મજ-૩૮૮૪૩૦

+ તા. ૧૭-૬-૦૨ના રોજ વટામણાથી ભાવનગર આવતી વખતે વટામણા ચોકડીથી પીપળી વચ્ચે આવેલા વારણા નામના ગામ પાસે, સવારે ૧૧ વાગે, ૧૫ સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) અને ૮ સમડી (Pariah kite) એક મરેલા ઢોર પાસે જોયા હતાં.

ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્લોટ-૨૨૦૦, અંકુર સોસા., ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

સારસ વાંચ

◇ દર વર્ષની જેમ, ઉનાળુ રજાઓ દરમિયાન, તા. ૧૯-૫-૦૨ના રોજ, મચ્છુ-૨ બંધ પર સારસ જોવા ગયા. બંધમાં પાણી વધું હતું. વચ્ચે રચાયેલ બેટ પર ૨૨ની સંખ્યામાં સારસ હતાં, જે મચ્છુ-૨ પર જોયેલ સૌથી વધુ છે. જળાશયમાં અન્ય ૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Greatcrested Grebe) અને થોડા નાના-કાજિયા (Little Cormorant) સિવાય અન્ય પક્ષીઓ ન હતાં.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, સત્ય સાંઈ હોસ્પિટલ પાસે, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ

◇ તા. ૩૧-૫-૨૦૦૨ના રોજ સાંજે ૬-૩૦ કલાકે ખેડા પાસે ટોલ-ટેક્સ નાકાની નજીકના ખેતરમાં ચાર સારસ જોયા.

અનિકા એસ. જાધવ

ગુજ. એગ્રીકલ્ચર યુનિ., બાયો કંટ્રોલ લેબ. આણંદ ૩૮૮૧૧૦.

◇ તા. ૬-૭-૦૨ના રોજ ઈંબી જળાશયમાં ૨ સારસ જોયા.

◇ તા. ૩-૮-૦૨ના રોજ આણંદ- નડિયાદ ધોરીમાર્ગ

પર ૧ સારસ જોયું.

અનિલ ગોહિલ

એ-૫૭, ભાગ્યલક્ષ્મી સોસા., આઈ.ટી.આઈની બાજુમાં, બરોડા-૧૬.

✧ તા. ૧૮-૧૧-૨૦૦૨ના રોજ રાસ ગામના તળાવ પાસે બે સારસ જોવા મળ્યાં. રાસની આસપાસમાં છ થી આઠ સારસ જોવા મળે જ છે. વધારો થયો હોય તેવું દેખાતું નથી. ધર્મજથી વીરસદના રસ્તા પાસે અંદર ખેતરમાં તલાવડી છે, જ્યાં સારસે માળો બાંધ્યો હતો. એક ઈંડું હતું. જેમાંથી બચ્ચુ થયું હતું, પરંતુ થોડા સમય પછી બચ્ચું જોવા મળ્યું નથી. બે સારસ ત્યાં જ રહે છે. એક વખત નહેરનું પાણી છોડ્યું એમાં માળો નષ્ટ થયો હોય તેમ લાગ્યું, પરંતુ ફરી એ જ જોડીએ માળો બનાવ્યો અને બચ્ચું થયું હતું. સારસની સંખ્યા આમ પણ વધતી નથી અને કોઈક જગ્યાએ માળો થાય તો બચ્ચું જવે તેની શક્યતા નહીવત્ હોય છે, તો આ બાબતે કંઈક નક્કર પગલાં લઈ બચ્ચાં ઉછેરી ના

શકાય ? સારસ માટેનો કોઈક ખાસ કાર્યક્રમ હાથ નહીં ધરીએ તો આવતાં વર્ષોમાં સારસ જોવાં દુર્લભ થઈ જશે. આ વર્ષે પરિએજ અને આસપાસમાં ચોમાસાની ઋતુમાં ભાગ્યે જ સારસ જોવાં મળ્યાં, જ્યાં નહીં તો ખૂબ સારસ જોવા મળતાં હોય છે.

યજ્ઞેશ ભટ્ટ

આઝાદ ચોક, ધર્મજ-૩૮૮૪૩૦

✦ તા. ૨૧-૭-૦૨ના રોજ બપોર પછી અમદાવાદથી ભાવનગર આવતી વખતે ભાવળા પાસે ધોરીમાર્ગથી લગભગ ૧૦૦-૧૫૦ મી.ના અંતરે ૧૦ સારસ જોયાં.

ઈન્દ્ર ગઢવી

પ્લોટ-૨૨૦૦, અંકુર સોસા., ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

પત્ર-સેતુ

✎ પક્ષીનિરીક્ષણ શિબિર, પોરબંદર

આ વર્ષના શિયાળામાં, તા.૨૬-૧ તથા ૨૭-૧-૨૦૦૨ના રોજ, પ્રકૃતિજતન પરિવાર- ભાણવડ તથા ભાયાવદર નેચર ક્લબ- ભાયાવદર દ્વારા પોરબંદર આસપાસના વિસ્તારમાં ખાસ પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જ શિબિરનું આયોજન કરી પક્ષીમિત્રોને નિમંત્રણ અપાયું. નવા વિસ્તારોમાં પક્ષીઓ નિહાળવાનું કૃતુહલ તથા તે વિસ્તારની વિશેષતા પામવા ઈચ્છુક, હું પણ પહોંચી ગયો.

આ શિબિરમાં કુલ ૨૩ પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રો અલગ-અલગ જગ્યાએથી આવી એકત્રિત થયાં. કાર્યક્રમ તા. ૨૬મીની બપોર બાદ, છાયાનાં રણ (ખાડી)થી શરૂ થયો. ત્રણેક હજાર જેટલાં નાના હંજ (Lesser Flamingo)ની ગુલાબી રંગની આભાથી વાતાવરણ છવાયેલું તથા તેના "હોક હોક" અવાજોથી જવંત હતું. થોડે દૂર જ શિયાળુ નાની ડૂબકીઓ (Black-necked Grebe) ઝડપથી તરી ડૂબકી મારતી હતી. અન્ય મુખ્ય પક્ષીઓમાં ઊલટીચાંચ

(Avocet), શ્વેતપીઠ કીચડિયો (Curlew Sandpiper), કાળાપેટ કીચડિયો

(Dunlin), તુતવારીઓ (Sandpiper) વગેરે જોવા મળ્યાં. શ્રી ભરતભાઈ રૂઘાણીએ જણાવ્યું કે, આ જગ્યાએ હંજ (Flamingo) માટી વડે દર વર્ષે માળા બનાવે છે, પરંતુ ઈંડાં મૂકતાં નથી. તેને 'Playnest' કહે છે. ત્યાંથી સર્વે, શહેર વચ્ચે આવેલ પક્ષીઅભયારણ્ય જોવા ગયા. પહેલાં મોટી સંખ્યામાં હંજ, બતકો, ધોમડા (Gulls), વા-બગલી (Terns) રહેતાં, પરંતુ જળાશયમાં વચ્ચે બાંધકામ થતાં પાણીની ઊંડાઈ વધી ગઈ. પક્ષીઓ ઓછાં થઈ ગયાં. તેમ છતાં વિવિધ બતકો અને કીચડિયા (Stints & Sandpipers) જોયા. શહેરમાં અન્ય એક જગ્યાએ ઈજા પામેલ પેણ જોવા ગયા. ખાડીમાં પેણની પાંખમાં મચ્છીમારીની જાળની દોરી ફસાયેલ હતી. ઊંડી શકતું ત્રણ પક્ષી-મિત્રો તેને બચાવવા કાદવિયા પાણીમાં ઊતર્યા, પરંતુ તે ઝડપથી

તરી દૂર જતું રહ્યું. રાત્રે શ્રી ભરતભાઈ રૂઢાણીએ તેમણે અત્યાર સુધી પાડેલ પક્ષીઓની સ્લાઈડ્ઝ, વિશેષ જાણકારી સાથે, ૩ કલાક સુધી બતાવી. તેમની સુંદર કલા જોઈ બધા મિત્રો ખુશ થયા.

બીજે દિવસે સવારે વાહનમાં સુભાષનગર ખાડી અને જાલર જઈ પક્ષીનિરીક્ષણ શરૂ કર્યું. અહીં કીચડિયા વિશેષ હતાં. ૪૦૦ જેટલી નાની ઢોંગીલી (Lesser Sand Plover) આમતેમ દોડતી હતી. અન્ય પક્ષીઓમાં મોટી બાટણ (Grey Plover), મત્સ્યભોજ (Osprey), પાન પટ્ટાઈ (Marsh Harrier), કાળાપગ કીચડિયા વગેરે હતાં. થોડે આગળ જતાં જ વાહન પાછું લેવાડાવી ભરતભાઈએ જણાવ્યું “ચાલો તમને નાની ખલિલી (Whimbrel) અને સોનેરી બાટણ(Golden Plover)નું સ્થળ બતાવું, જરૂર મળશે.” રસ્તાની બન્ને બાજુ છીછરાં પાણી ભરાયેલ જગ્યાએ આ બન્ને તો જોયા, તદ્દઉપરાંત, ઓછા જોવા મળતાં નાના ગડેરા (Bartailed Godwits) અને કાળો રાતાપગ (Spotted Redshank) પણ મળી ગયા. ખલિલી પણ હતી. આગળ કુછડી જવાનાં રસ્તે ૨૦૦ની સંખ્યામાં પીળાપગ ધોમડા (Herring Gull) એકત્રિત થયેલ હતાં. સુંદર ટપકાદાર કાળા વૈયા (Starling) નું એક ટોળું તાર પર બેઠું હતું. ઘડીકમાં નીચે ગાંડા બાવળ ઉપર કે જમીન પર ઊતરે, તો ઘડીકમાં ફરી તાર પર. આગળ જતાં ટિલોર (Houbara Bustard) નો વિસ્તાર આવ્યો. છેલ્લાં ૨ વર્ષથી ત્યાં પથ્થરની ખાણો વધી જતાં જોવા મળેલ નથી. ચાલુ વાહને દૂર કરાડ પર બેઠેલી લર્જ (Kestrel) ભરતભાઈએ બતાવી.

બપોરે કુછડી પહોંચ્યા ત્યારે વાતાવરણ કરકરા (Demoiselle Crane) ના અવાજોની ભરપૂર હતું. આશરે ૨૦,૦૦૦ કરકરા આરામ ફરમાવતા હતા. માણસથી ટેવાયેલા કરકરા ખૂબ નજીકથી જોવાં મળ્યા. ભોજન બાદ, બરડા-સાગર ડેમ ગયાં. પાણીમાં ચિયા તથા ગાંડોબાવળ પથરાયેલ હતા. ત્યાંનાં મુખ્ય પક્ષીઓમાં મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Greatcrested Grebe) બચ્ચાં સાથે, નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen), ધોળીડોક ઢોંક (Whitenecked Stork), રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican) હતાં. બતકોમાં, નકટા (Nukta) , લુહાર (Gad-

wall), ગયણા (Shoveller) , રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) , ગિરજા (Cotton Teal) , પિયાસણ (Wigeon), નાની મુરઘાબી (Common Teal) જળાશયમાં વિહરતી હતી. ટેલિસ્કોપથી દૂર, ૧૫૦ ગુલાબીપેણ (Rosy Pelican) તથા ૧૦૦ જેટલી નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) ઝડપાઈ ગઈ. અંતે મેઢા કીક ડેમ ગયા. પાણી વધું હતું. ખાસ પક્ષીઓ ન હતાં, પરંતુ ડેમ પર પ્રથમ વાર લડાખી વાબગલી (Common Tern) તેનાં પ્રજનન પહેરવેશમાં જોઈ.

આયોજકો શ્રી ભરતભાઈ રૂઢાણી, જયદેવસિંહ ધાધલ અને ગિરીશભાઈ દવેને એક સરસ અનુભવ પ્રદાન કરવા માટે તથા જહેમત ઉઠાવી સુંદર આયોજન કરવા બદલ અભિનંદન! અંગત રીતે જતાં પક્ષીનિરીક્ષણ આ રીતે ફળદાયી ના નીવડે. નવા વિસ્તારોમાં આવી શિબિરનું આયોજન સ્થાનિક પક્ષીનિરીક્ષકો કરે તો, ત્યાંનાં નિવાસી પક્ષીઓ જોવા જાણવા તો અચૂક મળે, તેમજ અરસ-પરસ વિચારો-જ્ઞાનનો લાભ સૌ પક્ષીનિરીક્ષકો મેળવી શકે.

અશોક મશરૂ

એ-૭, આલાપ હેરીટેજ, સત્યસાહી હોસ્પિટલ પાસે, કાલાવાડ રોડ, રાજકોટ

📖 પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ, ગુજરાતને આવકાર

‘વિહંગ’ માસિક નિયમિત મને મોકલાય છે, તે બદલ આપનો આભાર માનું છું. અદૃષ્ટ પક્ષીઓને સમાચાર દ્વારા પ્રત્યક્ષ જોતાં હોઈએ તેવી લાગણી વાચનથી થતાં, આનંદ આવે છે. કુદરતનું સાંનિધ્ય રાખવાની પ્રવૃત્તિના ભાગ રૂપે પક્ષીઅભ્યાસ ઉ.વ. ૧૫-૧૬થી શરૂ કર્યો હતો. તેનાથી મન મજબૂત બને છે અને આત્માનંદ મેળવાય છે. ૧૯૭૮માં નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ લઈ સાણંદ મારા પુત્ર ડો. જનાર્દન ભટ્ટે પોતાની ‘પ્રેક્ટીસ’ શરૂ કરેલ, જેથી સાથે રહેવા આવ્યો. થોડા સમય પછી, ઠાકોરસાહેબ સ્વ. જયવંતસિંહજીના દરબારગઢની નોકરીમાં જોડાયો. મુખ્ય હેતુ, તેઓશ્રી શાસ્ત્રીય સંગીતના પ્રખર અભ્યાસી હતા અને બહારના ગાયકો અવારનવાર ત્યાં આવી ગાયન કરી જતાં, એટલે શાસ્ત્રીય સંગીત સાંભળવાની મારી ઝંખના પૂરી થાય. આ નોકરી પગારલક્ષી ન રાખતાં નિજનંદ પ્રાપ્ત કરાવતી

હોઈ સ્વીકારેલી, જે ચાલુ છે. હવે ૮૨મું વર્ષ ચાલે છે. એટલે ત્યાંથી નિવૃત્ત થનાર છું. મારા આજ સુધીના જીવનકાળ દરમિયાન સ્કાઉટીંગ, રસોઈવિજ્ઞાન, નાટકો, વિગેરેમાં સારો કહેવાય, તેવો અનુભવ મેળવ્યો છે. ૧૯૩૭ /૩૮થી ભાવનગરમાં 'યંગ ક્લબ'નાં નાટકોમાં અગ્ર ભાગ લીધો હતો. તેમાંય, 'દાદાજી'નું અમારું એકાંકી નાટક, પ્રેક્ષકોની પ્રશંસા પામતું.

પક્ષીઓના નિરીક્ષણ અભ્યાસ માટે બહાર ફરી શકું તેવી મારી શારીરિક સ્થિતિ રહી નથી. જે કાંઈ સાહિત્ય હોય તે જોઈ લઉં છું. આપ પક્ષીઅભ્યાસ કરવા-કરાવવા વિચારી રહ્યા હો, અગર અમલમાં મૂકવાની શરૂઆત કરતા હો તેમાં મારો સહકાર હશે જ. 'વિહંગ' માં આવતાં સૂચનો સાથે હું પણ સંમત છું જ. 'ગુજરાત પક્ષીસંરક્ષણ મંડળ' સભ્ય ફી રાખીને સ્થપાય તો પ્રવૃત્તિ નિરંતર, સ્થિર રીતે, લાંબો સમય ચાલશે. આ માટે કાયમી મુખ્ય સંસ્થાનનું સ્થળ પણ સૂચનો સ્વીકારી નક્કી કરવાનું થશે.

આ પાંગરતી સંસ્થાને પોતાનું મકાન કરવા સારી એવી રકમની જરૂર પડશે. તે માટે પ્રયત્નો થાય તો મને શ્રદ્ધા છે કે, આ કાર્ય થઈ શકશે. સંભવિત બિલ્ડીંગમાં પુસ્તકાલય, કાયમી પ્રદર્શન; ચિત્રો ફોટોગ્રાફ્સ માટેના ખંડો હશે, તથા પક્ષીઓને લગતી માહિતી પ્રાપ્ય થાય તેવી વ્યવસ્થા સુલભ હશે.

આ બાબતે રસ ધરાવતા અભ્યાસુઓનું એક સંમેલન પ્રથમ બોલાવાય અને તેમાં યોજના વિશેનાં - મંતવ્યો, પ્રત્યક્ષ સહકાર- દ્વયની જરૂરિયાતની ચર્ચા કરવા મુસદ્દો તૈયાર કરી મુદ્દાની નોંધ સંમેલન આમંત્રણ સાથે જ મોકલાય તો ચર્ચા સફળ થવાનો સંભવ વધારે રહેશે. અસ્તુ.

આપણા વિહંગની પાંખો - ગરૂડ કે આલ્બેટ્રોસ જેવી બને તેવી અભિલાષા છે.

નરહરિ જી. ભટ્ટ

બ્રહ્મપોળ, સાણંદ-૩૮૨૧૧૦

પુરાના પરિચિત મિલ ગયા !

'વિહંગ' પત્રિકા का शरद २००१ अंक देखने को मिला छोटे-छोटे नेचर नोट्स से भरी यह पत्रिका पढ़कर वीएनएचएस की जर्नल पढ़ने जितना ही आनंद आया ।

हमारे अडोस-पडोस के पक्षियोंसे हम कितने आत्मीय हो उठते हैं और वे हमारे मनकी उदासीको किस कदर दूर कर सकते हैं, इसका प्रत्यक्ष अनुभव मुझे हाल ही में हुआ, जब मैं बोस्टन में था । सितंबरके दिन वे और चारों ओर अजनबी वातावरण था । सब कुछ घर से अलग और अपरिचित लग रहा था । मन उदासी से भरा था । मैं सुबह पैदल चलने जाता था और आसपासके पशु-पक्षियों को देखा करता था । मुझे वहांके आधीकांश पशु-पक्षी तो नए लगे, उनके नाम तक मुझे नहीं मालूम थे, पर हमारे यहां के कौए, गौरैए और कवूतर जरूर मील गए । उन्हें देखकर लगा की कोई पुराना परिचित मिल गया है और मन बहुत हल्का हो उठा ।

लेकिन एक बात मैंने देखी । वहां के पक्षियों में मनुष्य के प्रति वह विश्वास नहीं है जो हमारे यहां के पक्षियों में हैं । हमारे यहां कौए, गौरैए, कवूतर, बुलबुल, फाख्ता आदि बड़ी निडरता से हमारे घरोंके अंदर तक आ जाते हैं और आंगनमें हमसे कुछ ही कदम की दूरी पर बैठ कर दाना चुगते हैं । पर बोस्टनके पक्षी स्पष्ट रूपसे मनुष्योंको दुश्मन समझते थे और उनके निकट आते ही उड़ जाते थे। इसका कारण मुझे यह लगता है कि वहांके लोग पशु-पक्षियों का शिकार बहुत क रते हैं । बच्चे - बच्चे एयरगन लेकर घूमते हैं और पशु-पक्षियोंको निर्ममतासे मारते है । इसलिये वहांके पक्षियोंने मनुष्योंको शत्रुओ की सूची में डाल दिया हैं । पर जब उन पक्षियोंने मुझ जैसे शांतिप्रिय ब्यक्तिके प्रति भी वैसी ही भयांक्रांत प्रतिक्रिया जताई, तब मुझे जरूर अफसोस हुआ कि , कैसे कुछ मनुष्यों की कर्तुतो से समस्त मानवजाति बदनाम हो जाती हैं ।

वालसुब्रमण्यम्

सी-१०५, प्रीमियर अपार्टमेंट्स, बोडकदेव, अहमदाबाद-३८० ०५४

A few Random Comments

It was so heartening to read the comments of my dear revered friend Lavkumar Khachar in the Varsha 2002 issue of 'Vihang', which gives me the inspiration to type these lines. He must have been in a great good form while writing them. It was also a matter of satisfaction for me that by and large he has touched upon issues similar to the ones that I have tried to

emphasise in my article in Gujarati, just posted to Dr. Bakul Trivedi. An impression goes round that I am a great expert on birds, and recently in a function in Bombay a real expert in his own right described 'yours sincerely' as his 'guru' ! I however know my limitations in the field of ornithology. If any one dispassionately compares Lavkumar's knowledge and experience with mine it would be very apparent that he could score over me at any time. It is true that both of us started our studies of birds at tender ages, but the advantage Lavbhai had over me was in the expert guidance and teaching of Dharmakumarsinhji, where as I am almost selftaught. Apart from all that, he (Lavkumar) has had opportunities of seeing and studying birds in all manner of biotopes as also ecosystems right from the snowlines of the Himalayas down to the sea level.

Writing about field notes and proper identification of aves, I am reminded of my own experience in the plantation of Vijay Vilas palace near Mandvi. While taking a stroll there, one day after lunch, I saw a thrush on the ground foraging for food among the fallen dry leaves. It was not at all shy and allowed close approach, allowing me to note the colour pattern of its plumage. I did not have my notebook with me nor binoculars, but I thought I had made sufficient mental notes to enable me to identify the bird concerned. However I failed to do so. That is why in my above mentioned Gujarati article I have advised keeping a note - book and pencil besides a pair of binoculars. If one fails to note down the salient features of new birds seen, then later on, coming back home, one's memory can play ducks and drakes with ones attempts of identifications ! That is why I never advocate rushing in to print on seeing a new species, and this fact is corroborated by Lavkumar in the case of the Green Cochoa seen by him. This self - imposed restriction is the essence of the science of ornithology.

The old established practice or rule was to collect specimens of any new bird that was seen. The very idea of taking a life even for the sake of science is abhorant and yet, how-so-ever reluctantly, I collected the Haircrested Drongo and the Greyheaded Flycatcher to establish my

credentials as a reliable birdwatcher ! It is better to shoot them with a camera and that is why it has been my practice now to strongly advise the taking of photos of new birds seen.

I may mention here that I am a staunch adherent to what I call ' the Salim Ali doctorines' (except ofcourse collecting specimens) and having mentioned self-imposed restriction and so on, it would be appropriate to give examples of the attitude of that great ornithologist in given circumstances. While on visits to the Great Rann of Kutch to study the Flamingos Dr. Salim Ali came across Little Gulls (*Larus minutus*), but how cautious he was in confirming their identity could best be described in his own words from the Journal of Bombay Natural History Society (Vol. 71 No. 3, pp. 609 - 10) ! The heading of his note is ' ? The Little Gull, *LARUS MINUTUS PALLAS* in Kutch ' (note the question mark !) . In the note he says : ' On visits of the Great Rann of Kutch in April 1956, April 1957, March 1960 and again as recently as January 1974, I observed rather distant flocks of a puzzling Gull which struck me at the time could, by all rules of the game, be no other than the Little Gull, *Larus minutus, Pallas*. I did not publish this earlier in view of the extreme paucity of records and lack of conviction on my own part. However on the latest visit to the Rann (23/24 January 1974), I was able to watch a fairly large flock sufficiently closely to support my earlier conjecture, though confirmation must still await a specimen. If an expert of international fame, that Dr. Ali was, did not rush to a conclusion inspite of the fact that he had correctly identified the Gull concerned would it be proper for lesser mortals to hastily add birds to our lists ?

And finally, while I am on the subject of identification of birds, I would earnestly suggest that Lavbhai should publish some hints on the recognition of birds in a serial form for the benefit of the readers of ' Vihang' and if at a later stage these are published in book form, I have no doubt it would prove to be his valuable gift for posterity.

M.K. Himmatsinhji

Julilee Ground, Bhuj
